

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑՐԻԱԼՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԲ. ՏԱՐԻ 1938

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Մ Ի Ո Ն

Ժ.Բ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1938

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԹԻԻ 2

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

«ՋԵԿՈՒՑՈՒՄ»ԻՆ ԳԾՈՎ

Մեզի և անոնց համար որոնք համամիտ են «ՄԻՈՆ»ի անցեալ Գեկտեմբեր ամսոյ թիւին մէջ լուր օրերու ժամասացութեանց անգանցառելի նկատուելու մասին յայտնուած տեսութեանց, խօսք անգամ կարելի չէ ընել ուրեմն միայն ճարաթ և Կիրակի առաւօտներն ու երեկները ժամերգութիւն կատարելու համար։ Եկեղեցին, «Տուն Աստուծոյ», «Տուն աղօթից», բաց պէտք է լինի օրն ի բուն։ Ժողովուրդ լինի կամ ոչ՝ կանոնական պաշտամունքը առաւօտ և երեկոյ պէտք է տեղի ունենայ անխափան։ Ինչպէս զիշերն ամբողջ, նոյնպէս ցերեկին, աստուածային խորանին առջև պէտք է նշուլէ անշէլ կանթեղը. ու ունէ մէկը, աղօթաւոր կամ ուխտաւոր, որ օրուան այս կամ այն ժամուն իղձը կամ ազդումը կ'ունենայ մտնելու անոր նուիրական դռնէն ներս, ի խորոց սրտէ խօսելու համար ընդ Աստուծոյ, պէտք չէ բնաւ փակ զանէ զայն իր առջև. և իրաւունք ունենայ նոյն իսկ պահանջելու որ, մեծ եկեղեցիներուն մէջ մասնաւանդ, ժամէն ներս կամ դուրսը, ժամատան մէջ, զանուի միշտ կրօնի պաշտօնեայ մը, ի հարկին առաջնորդելու համար զինքը աղօթքի կամ զհացուած տալու համար իր ուխտաւորական կարիքներուն։ Այսպէս է ցարդ միւս հին եկեղեցիներուն, մասնաւորաբար լատինականին մէջ, ու մինչև կէս դար առաջ և աւելի յետոյ ևս այսպէս էր նաև մեր մէջ, երբ դեռ չէր խանգարուած հին այն բարի կարգը, որ կը պարտադրէր քահանաները զիշեր և ցերեկ հերթով սպասել եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ, ի ժամու և ի տարածամու հասնելու համար հաւատացեալներու պէտքերուն։

Ո՛չ թաւրոն է եկեղեցին և ո՛չ լսարան, ուր շաբթուան չորս կամ հինգ օրերը սարդը իր ոստայնը հիւսէ, և ուր՝ կրօնքի զաւափալին դէմ ընչացք քերող մարդիկ օր մըն ալ ելին առաջարկելու որ պաշտամունք չեղած օրերը ուրիշ կարգի հաւաքումներ սարքուին. աղօթարան և սրբավայր է ան, «Կերպարանք Աստուծոյ անքնակ էութեան», ինչպէս պիտի ըսէր Նարեկացի. ու կըրօնքի մը համար, որուն հիմնական կանոններէն մին է «յամենայն ժամ կալ յաղօթս», այսինքն ամէն ժամ կարելիութիւն ունենալ աղօթելու, պէտք է լինի ան ընդմիջտ անփակ և ամէն վայրկեան տրամադրելի։

Այս մասին տարբեր մտայնութիւն մը, ըստ մեզ, պիտի նշանակէր ո՛չ թէ բողոքականութիւն այլ հաւատքի տեսակէտով զառջ զգացողութիւն։

Բայց Զեկոմիցիոնի ժամակարգութեան — Վիխակոն — արարողական խնդիրները — դուռնին մէջ կան ուրիշ կէտեր, որոնք պէտք է ըսել թէ նուազ խրտուցիչ են և ընդհանրապէս ընդունելի: Ատոնց է որ կ'ուզենք ակնարկել այս յօդուածին մէջ:

Այդ կէտերէն են, զոր օրինակ, «Ժամակարգութիւն» հաստուածին մէջ դրուած հետեւեալ թելադրութիւնները. — Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւն կատարել միայն երապի և տօն օրերը. Արևադայինը՝ միայն Մեծ Պահոց օրերը. Ճաշուն՝ միայն պատարագ մատուցուած օրերը. Խաղաղականը՝ միայն Մեծ Պահոց երեկոները. Հանգստեանը՝ միայն արտակարգ դէպքերուն. ու այս ամէնը կատարել կրճատութեամբ:

Արժան է յիշել հոս թէ որովհետեւ ժամերգութեանց կազմը իր սկիզբն ու զարգացումը ունեցաւ վանական կեանքի մէջ, ուր ամէն դիւրութիւններ կային պաշտամունքը իր բոլոր մասերով կատարելու պատշաճութեան և վայելչութեան ամէն կարելի պայմաններով, զլիարաբար վանքերու մէջ է որ անթերի լրութեամբ զործադրուած պէտք է ըլլայ ժամագիրքը հանապազօրեայ կանոնաւորութեամբ: Թէև մեր եկեղեցական զրականութեան մէջ կը պակսին առարկայական ապացոյցներ՝ խորհելու համար վանական և ոչ-վանական ժամերգութեանց բանաձևեալ տարբերութեան մը մասին, բայց միւս կողմէ քաղաքներու և գիւղերու եկեղեցիներուն մէջ վանքերու ճոխ և բազմամասն ժամերգութեանց լրիւ կատարումը այնքան դժուար է երևակայել նոյն իսկ, որ անհրաժեշտ կ'ըլլայ ընդունիլ թէ շատ կանուխէն ոչ-վանական եկեղեցիները ազատ պէտք է թողուած լինին ամէն օր բոլոր ժամերգութիւնները չկատարելու, և ասկէց է անշուշտ որ վաղուց սովորութիւն դարձած է որ, մինչդեռ վանքերու և մասնաւորաբար անապատներու մէջ ամէն օր ութ կանոն սովորանքներ կը քաղուէին և բոլոր ժամերգութիւնները կը կատարուէին անխափան, քաղաքներու և գիւղական եկեղեցիներու մէջ Արևազին ու երեք ճաշունները և Խաղաղականը յատուկ մնացին մի միայն Մեծ Պահոց և ուրեք ուրեք նաև շաբաթապահոց օրերուն: Այնպէս որ, ինչ որ Զեկոմիցիոնի այժմ կը թելադրէ՝ ընդհանրացած սովորութեան կերպով մը օրինականացումն է լոկ: Հանգստեան ժամերգութիւնը, այսինքն «Եկեղեցի»-ն, յայտնի է թէ կազմուած էր իբրև առանձին գիշերային պաշտամունք, զոր դեռ պատերազմէն ոչ շատ տարիներ առաջ զաւառի բարեպաշտ հայ ընտանիքները կը կատարէին երկիւղածութեամբ, նմելել առաջ, ծնողք և զաւակունք ի միասին: Այժմ շատ դիւրին չըլլայ թերևս ընտանեկան կեանքի մէջ նորոգել այդ սովորութիւնը. բայց ատոր համար ներքի պիտի չըլլար անշուշտ թոյլ տալ որ անհետանայ իր բաղկացութեամբն ու նշանակութեամբը այնքան արտադրու այդ պաշտամունքը, և հետևաբար կ'արժէ պահել և քաջալերել Մեծ Պահոց երեկոները եկեղեցւոյ մէջ և հրապարակաւ կատարելու արդէն այնքան ժողովրդական դարձած ներկայ սովորութիւնը:

Գալով կրճատելու պայմանին, զոր Զեկոմիցիոնի կը թելադրէ բոլոր ժամերգութիւններու առթիւ, նոյն իսկ հանապազօրեայ ժամասացութիւն չընել առաջարկուած պարագային, քիչ մը չափազանցեալ և անհարկի կը թուի ան մեզի: Կրճատումը արդէն կատարուած է, սովորութեամբ կամ աւանդութեամբ, ինչ ինչ կերպերով. զոր օրինակ՝ ամբողջ կանոն մը սաղմոսին տեղ վերջին մասը,

կանոնադրուած միայն պահելով, Հարցի և Մեծացուցելի հայրն շարականներուն տունները մէկ անգամ երգելով, փոխանակ երեքինելու՝ ինչպէս էր ի հնումս, և յետոյ, ասոնց սաղմոսները, առաջին երկու տուններէն զատ, յապաւելով կամ լուեխայն կարգաւորով, ի շարունակութիւն այդ սովորութեան, դեռ կարելի է թերեւս զեղչել օրհնութեան շարականի քաղուածքները, որոնք վերջամուտ են արդարեւ, և թէ՛ օրհնութեան և թէ՛ հարցի հայրն շարականներուն տուններուն մէջ ընտրանք մը ընելով, ներշնչումի տեսակէտով ամենէն զեղեցիկները պահելու և միշտ գէթ երկու տուն ունենալու պայմանաւ, իբրև փոխերգութեան տարբեր, Յամենայն դէպս, սակայն, մենք կրճատումի այս պայմանին հետք ենք տալէ այն արժէքը զոր Զեյնոնիմիտը կը թուի ընծայել անոր, ինչպէս կ'երևի այդ տեսակէտով ամէն վայրկեան ի յայտ բերած իր ձգտումէն, որպէս թէ Եկեղեցին բարեկարգելու ամենէն կենսական պէտքը կրճատումով զտնէր միշտ իր զոհացումը. մինչ աւելի քան պարզ է թէ կրնան լինիլ պարզապէս, ուր երկայնուոր և ընդլայնուոր, երբ վսեմ զգացման մը կամ խորհուրդի պահն է որ թափ կուտայ սրտին, կրնան աւելի շինիչ լինել:

Փակելու համար ժամերգութեան խնդրոյն վերաբերմամբ մեր նկատողութիւնները, կ'եզրակացնենք. Համափառ չենք երեքը որ լուր օրերու ժամասացութիւնը ջնջուի. անհրաժեշտ է հանապազօրեայ պաշտամունքը, առաւօտ և երեկոյ. բաւարար կը նկատենք օրինականացումը Գիշերային, Առաւօտեան և Երեկոյեան ժամերգութիւններէն զատ միւսները որոշ ժամանակներու մէջ միայն կատարելու սովորութեան: Կրճատումը, բացի շատ հասկնալի պարագաներէ, անհրաժեշտ պայման մը չենք նկատեր, իբրև տարր բարեկարգական աշխատանքի: Անհրաժեշտ կը նկատենք Բառասնորդական Պահոց օրերուն ձաշու երեք ժամերուն պաշտումը՝ կցորդաբար Երեկոյեան ժամերգութեան, որպէսզի իրիկ-նասկիզբի պահուն կարելի լինի միասին կատարել Խաղաղական ու Հանգստեան: Տարւոյն մէջ անգամ մը, այսինքն ապաշխարութեան բուն կանոնական օրերու շրջանին, օրուան մէջ երիցս ժամասացելը ոչ միայն համաձայն է բարեպաշտական զգացման, այլ և օգտակար աստուածապաշտական հրահանգումի տեսակէտով: Սրտառուչ ժողովրդներուն հետ, Մանդակունիի հոգեզրած մեծ քարոզներն ու աղօթքները, Շնորհալիի վսեմ երգերով միասին, ի՞նչ աստուածային քաղցրութիւն կը ծորեն սիրտերէն ներս, երբ հասկցող և հասկցնելու շնորհն ունեցող հոգեւորական մը քիչ մը կարենայ պարզել մասնաւոր անոնց իմաստը հաւատացեալին: Ի՞նչ անփոխարինելի տոյժ պիտի ըլլար երկրւոյ ձգտողներուն համար կրճատումը անոնց՝ Մեծ Պահոց ինքնամփոփումի և հոգեւոր վերացման այդ օրերուն:

Թո՛ղ չըսուի թէ ժողովուրդը կարճ ժամերգութիւն կը պահանջէ. կրնայ լինել, այո՛, որ զտնուած ըլլան այդ թիւը զարնող որոշ թիւով անձեր, որոնց կրօնական զգացումը զաղլ է արդէն բազում տեսակէտով, բայց մեր կարծիքն այն է թէ ժողովուրդը, չեմո՛ւ միշտ կրօնքի սիրով, այդ կարգի մտազրաւումներէ չէ որ կը տարուի. ժամերգութեան կարճն ու երկարը չէ բնաւ որ կը զբաղեցնէ զինքը, այլ անոր տպաւորիչ և սրտազրաւ ըլլալը: Չենք քաշուիր Ըսելէ թէ ժամերգութիւնը կարճելու փափաքը աւելի իրենց կոշուած զգացումը պղտորած եկեղեցականներէ ժողովուրդին մէջ ածանցուած տկարութիւն մըն է:

եկեղեցականներ, որոնց թիւը ժամանակը և մեկնութեան անկարօտ պարագոյնները աճեցուցին դժբախտաբար վերջերս, որոնք եկեղեցականութեան լուծին տակ մտած են նիւթական մը ապահովելու համար առաւելապէս, որոնց համար պաշտամունքը տարապարհակ դործ մ'է, որոնք տուններէ և ընկերային շրջաններէ ներս կը մտնեն աշխարհականներէ աւելի աշխարհիկ մտայնութեամբ, և որոնք կ'ուզեն կարճ կապել ինչ որ հոգևորական պաշտօնի պարտականութիւն է իրենց վրայ դրուած, փութով երթալ աւելի երկարօրէն զբաղելու համար իրենց կարգին ու կենցաղին հետ երբեք չներդաշնակուող գործերով: — Ի փորձոյ կը խօսինք այս մասին և ոչ թէ երկակայութենէ. ուր որ եկեղեցականութիւնը լուրջ ձեռնարկ մը ըրած է ոգևորելու և շինիչ ընծայելու պաշտամունքը, ժողովուրդը սիրով ընդառնած է այդ ուղղութեամբ առնուած ունէ քայլ, ոչ մէկ տրտունջ յայտնելով ասկէջ պատճառուած ժամերգութեան երկարացման համար: Ձենք մոռցած Սեբաստիոյ մէջ այդ տեսակէտով տեղի ունեցածը. իսկ ինչ որ եղաւ Եգիպտոսի, մասնաւորաբար Գահիրէի մէջ՝ ուր այս տեսակէտով բարենախանձ քահանաները մեծամասնութիւն են, դեռ կը շարունակուի շուրջ քսան տարիներ առաջ սկսուած եկեղեցական խանդավառութիւնը Մեծ Պահոց Ճաշունեբու և խաղաղական ժամերգութեանց առթիւ, կը հաստատէ միայն մեր կարծիքին ճշգրտութիւնը:

Ժողովուրդին եկեղեցիէն ուժացումը կապ չունի ընաւ պաշտամունքին կարճութեան կամ երկարութեան հետ. չխարուինք բնաւ այս կարգի վերադրումներէ. անիկա հետեանքն է աւելի կրօնական անտարբերութեան, որ, բոլորովին ուրիշ պատճառներէ ծնունդ առած, իրեն հող դտած է բոլոր եկեղեցիներուն, այսինքն նաև Բողոքականութեան մէջ, որուն աղօթաժողովները ամենէն աւելի կարճ կը տևեն. ու բոլոր եկեղեցիներուն մէջ, Ժողովուրդին սիրոյ չբերմութիւնը իրենց հետ ունին անոնք որոնց հոգևորականները ըմբռնած են կրօնական կեանքի մշակումին կարևորութիւնը և հոգւով կը գործադրեն զայն:

Ասոր համար է որ համակրութիւն չենք զգար քանի մը եկեղեցականներէ անձնապէս մեզի հալորդուած թելադրութեան մըն ալ՝ Ս. Պատարտդ չմատուցուած լուր օրերը միայն առաւօտեան ժամերգութիւն կատարելու, տօնական և Պատարագի օրերուն պահելով զիշերայինը և առաւօտեանը միասին պաշտելու կանոնը:

Ո՛չ թէ անձնահաճութիւնը կամ քմահաճոյքը պէտք է վարեն կրօնական կեանքը, այլ օրէնքը, աւանդութիւնը և նախնեաց հաւատքը:

Ոչ մէկ ժողովուրդ հարկադրուած է պահպանողական լինելու այնպէս և այնքան՝ ինչպէս և որքան մենք:

* * *

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԱՌ ԿՈՐՆԹԱՑԻՍ Ա. ԹՈՒՂԹԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ
ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՍԻՆ(*)

Առ Կորնթացիս Առաջին Թուղթը Հռոմ վայելցուց թուղթին պէս վարդապետական գրուածք մը չէ, ոչ ալ Կաղապարացուց թուղթին նման վիճաբանական ջատագովութիւն մը՝ Առաքեալի ուսուցման. այլ անոր մէջ խնդրոյ նիւթ են առ հասարակ գործնական հարցեր որոնք զբողեցուցած են Կորնթոսի Եկեղեցին։ Միայն մէկ վարդապետական հարց մը ուղղակի կերպով մշակուած է այս Թուղթին մէջ — Յարուսթեան վարդապետութիւնը. սակայն ան ալ ծագած է ոչ թէ հայեցողական բերումներէ այլ Եկեղեցիին գործնական պահանջներէն։ Այսուհանդերձ Թուղթին կարեւորութիւնը վարդապետական տեսակէտով՝ անժխտելի է։

1. Աստուածութեան մասին. — Բնական-նարար չենք հանդիպել այս Թուղթին մէջ Ամենասուրբ Երրորդութեան վարդապետութեան՝ այն ձեւով զոր ունինք Նիկիական Հանգանակին մէջ. այսուհանդերձ կայ ըսկզբունքը որով կարելի է կիրտել վարդապետութիւնը։

Ի վեր քան զամենայն կայ Հայր Աստուածը։ Երբ Առաքեալը «Աստուած» բառը կը գործածէ միշտ այդ եզրին ներքեւ ի մտի ունի Հայրը։ Որչափ ալ բարձր ըլլայ իր ուսուցումը Որդւոյ ևն Հոգւոյն մասին այսուհանդերձ կը գործածէ այնպիսի լեզու մը Հօրը մասին որ յաճախ, եթէ ըստածը տառապէս առնենք, մեղի կուտայ պատւանքը Հօրը Միապետութեան։ Այսպէս՝ օրինակի համար՝ կ'ըսուի որ «Բրիստոս» Աստուծոյ է (Ա. Կորնթ. Գ. 23), և թէ՛ «զուրիս Բրիստոսի Աստուած է» (ԺԱ. 3), և թէ՛ «յարժամ հնազանդեցի նմա» (= Բրիստոսի) ամենայն՝ յայնժամ և Որդի ճրնազանդեցի նմա (= Աստուծոյ) որ հնազանդեցոյց նմա զամենայն, զի եղիցի Աս-

տուած ամենայն յամենայն» (ԺԵ. 28)։ (Պիտի անդրադառնանք աւելի ընդարձակ ձեւով՝ մեկնութեան ընթացքին՝ այս և յաջորդ վարդապետական խնդրոց մասին. այստեղ լուր հարեւանցի ակնարկութիւններ միայն կրնանք ընել)։

Հայրը սկզբնական աղբիւրն է ամբողջ ստեղծագործութեան. «Հայր, յորմէ ամենայն» (Ը. 6)։ Անոր յաւիտենական նպատակն է որ կ'իրականանայ տիեզերքին մէջ. «Այլ խօսիմք զԱստուծոյ իմաստութիւնն ծածուկ խորհրդով, զոր յառաջ քան զյաւիտեանս սահմանեաց Աստուած ի փառս մեր» (Բ. 7). և Անոր իմաստուն նախախնամութիւնն է որ կը գործէ մարդկութեան պատմութեան մէջ (Ա. 21)։

Փրկագործութեան մէջ ևս ամենայն ինչ կը բղխի Հօրմէն։ Ան է որ յարուցած է Բրիստոսը և . . . վկայեացք զԱստուծոյ՝ թէ Յարոյց զԲրիստոս» (ԺԵ. 15)։ Եւ եթէ Բրիստոս մեղի համար «Իմաստութիւն, արարութիւն, սքանչելի և փրկութիւն» եղած է, «յԱստուծոյ» է որ եղած է այդ ամէնը (Ա. 30)։ Աստուծոյ շնորհքն է որ տրուած է մեղի Բրիստոսով և . . . շնորհացն Աստուծոյ որ տրեւալ են ձեզ ի Բրիստոս Յիսուս» (Ա. 4)։ Անոր գործութիւնն է որ կը գործէ Եկեղեցիին մէջ (Բ. 5)։ Հօր Աստուծոյն կուգայ քրիստոնէից կուլում անադամակցելու Եկեղեցիին. «Հաւատարիմ է Աստուած որով կոչեցարուի ի հաղորդութիւն Որդւոյ նորա Յիսուսի Բրիստոսի Տեառն մերոյ» (Ա. 9)։ Ամէն օրհնութիւն իրենն է և Իրմէ՛ կուգայ մեղի և Ան է որ կ'օժտէ Եկեղեցին յատուկ պաշտօնեաներով. «և զորս եղև Աստուած յեկեղեցւոյ այս են. նախ զառաքեալս . . . » (ԺԲ. 28). հետեւաբար ամէն բան պէտք է կատարուի ի փառս Աստուծոյ. «զամենայն ինչ ի փառս Աստուծոյ արարելիք» (Ժ. 31). և միշտ գոհութիւն բարձրացնել Անոր. «Գոհանամ զԱստուծոյ իմոյ յամենայն ժամ . . . » (Ա. 4)։

(*) Հաստատած մը յօդուածագիր վարդապետի վարդապետական աւարտահառէն (thèse)։

Որդին եւ Հոգին երբեք չեն շփոթուիր
 Հօր հետ եւ ոչ ալ իրբեւ ուրոյն Աստուա-
 ծային Անձեր՝ կը մթազնեն Հօր գերազանց
 փառքը:

Քրիստոսի Աստուածութիւնը այս Թուղ-
 թին մէջ ծայրէ ի ծայր նախադրուած է:
 Ս. Պօղոս այստեղ կ'ալկնարկէ նոյնիսկ Քրիս-
 տոսի նախագոյութեանը. «Ձի ըմպէին ի հո-
 գեւոր վիմէն որ երթայր զհետ նոցա. եւ
 վեմն եր ինքն Քրիստոս» (Ժ. 4): «Առաջին
 մարդն (= Ադամ) յերկրէ՝ հողեղէն, իսկ
 երկրորդ մարդն (= Քրիստոս) Տէր՝ յերկնից»
 (ԺԵ. 47): Ան Աստուծոյ Որդին է եւ մեր
 Տէրը. «Հաւատարիմ է Աստուած որով կո-
 չեցարուք ի հաղորդութիւն Որդւոյ Նորա
 Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մեռոյ» (Ա. 9):
 Գործիքը ստեղծագործութեան եւ փրկու-
 թեան. «... մի Տէր՝ Յիսուս Քրիստոս որով
 ամենայն եւ մեք նովաւ» (Ը. 6): Անոր ա-
 նունը զուգորդուած է Հօր անուան հետ իրբեւ
 աղբիւր շնորհքի եւ խաղաղութեան (Ա. 3):

Այն լեզուն որ Հին Կտակարանի մէջ եհո-
 վայի համար գործածուած է: այստեղ կիրար-
 կուած է Քրիստոսի համար (Ա. 2, 8): Ան
 էր Հին Իսրայելին նեցուկը անապատի մէջ
 (Ժ. 4). Ի՛ր դէմ էր որ Իսրայէլ մեղանջեց
 (Ժ. 9): Եկեղեցիին մէջ ամէն բան Իրմէ՛
 կախեալ կայ, Ան է միակ հիմքը որուն
 վրայ հաստատուած է Եկեղեցին (Դ. 11).
 «Ձի հիմն ալ՝ ոք ոչ կարէ դնել քան զեղ-
 եալն, որ է Յիսուս Քրիստոս»: Յանուն Ի՛ր,
 ի միութիւն Իրե՛ն է որ կը մկրտուին Քրիս-
 տոնեաները (Ա. 13): «Ի նա՛» միայն կըը-
 նանք վայելել ամէն օրհնութիւն, շնորհք,
 իմաստութիւն, արդարութիւն, սրբութիւն
 եւ փրկութիւն» (Ա. 3, 30, 2. 11): Ամէն բան
 մերն է եթէ մենք Իրն ըլլանք, «ամենայն
 ինչ ձեր է, զուք Քրիստոսի էք» (Դ. 22):

Առաքեալները Անոր ներկայացուցիչ-
 ներն են (Ա. 1, 17). Անոր պաշտօնեանե-
 րը. «Այսպէս համարեսցին զմեզ մարդիկ,
 իբրեւ զպաշտօնեայս Քրիստոսի...» (Դ. 1):
 Քրիստոս է գերագոյն Որէնստուն: Առաք-
 եալը՝ Կորնթացաց Եկեղեցիին հրահանգներ
 տուած ատեն միշտ յենու Տիրոջ հրա-
 մանին վրայ (Է. 10, Թ. 14, ԺԱ. 23): Ան
 է որ տակաւ առ տակաւ պարտութեան կը
 մատնէ թշնամի գօրութիւնները եւ ամբողջ
 տիեզերքը Աստուծոյ իշխանութեան ներ-

քեւ կը բերէ, գործ մը որ պիտի ամբողջա-
 նայ Իր երկրորդ գալուստեան (Ա. 7, ԺԱ. 26):
 Ան է որ պիտի դատէ մեռեալները. հե-
 տեաբար մարդիկ պարտին սպրիլ եւ գօր-
 ծել Իր դատաստանը միշտ ի մտի ունենա-
 լով (Ա. 8, Դ. 13-15):

Առաքեալի ուսուցման մէջ «խաչելեալ
 Քրիստոս»ը կեդրոնական տեղ մը կը գրաւէ:
 Քրիստոս իբրեւ Միջնորդը Աստուծոյ եւ մար-
 դուն միջեւ առանցքը կը կազմէ Աւետա-
 րանին, նոյնիսկ ամբողջութիւնն է Աւե-
 տարանին: «Ձի ոչ եթէ ի մտի եղի գիտել
 ինչ ի ձեզ բայց միայն զՅիսուս Քրիստոս
 եւ զնոյն՝ ի խաչ ելեալ» (Բ. 2):

Ս. Հոգիին թէ՛ անձնաւորութիւնը եւ
 թէ՛ Աստուածութիւնը յատկօրէն կ'ուսու-
 ցուի այս Թուղթին մէջ: Անոր անձնաւոր
 ըլլալը կ'երեւի ԺԲ. 11ին մէջ ուր Ս. Հո-
 գին կամեցողութիւն կը վերագրուի. «Այլ
 զայս ամենայն յաղողէ մի եւ նոյն հոգի եւ
 բաժանէ իւրաքանչիւր որպէս եւ կալի»: Իսկ
 աստուածութիւնը երեւան կուգայ Բ. 11ին
 մէջ ուր Իրեն կը վերագրուի մինչեւ
 իսկ Աստուծոյ խորախորհուրդ ծրարիրե-
 րուն գիտակ ըլլալը. «... նոյնպէս եւ ոչ
 զԱստուծոյն ոք գիտէ եթէ ոչ Հոգին Աս-
 տուծոյ»: «Ձի հոգին զամենայն քննէ եւ
 զխորոյ Աստուծոյ» (Բ. 10): Ան Աստուծոյ
 Հոգին է, այսինքն Անոր ինքնագիտակից
 կեանքը եւ ոչ թէ Աստուծոյ անանձնական
 մէկ կարողութիւնը:

Ս. Հոգին աղբիւրն է շնորհաց եւ յայտ-
 նութեան. «Այլ մեզ յայցնեաց Աստուած
 նոզովն իւրով» (Բ. 10): «Բայց իւրաքան-
 չիւր ումիք տուեալ է Սայրնութիւն հոգ-
 ոցն» (ԺԲ. 7): Իրմէն է որ կը բղխին Եկե-
 ղեցիին մէջ ի յայտ եկած բոլոր աշխարհ
 շնորհները. «Թէպէտ եւ բաժնեք շնորհաց են
 ալ նոզի նոյն է» (ԺԲ. 4): Ս. Հոգին կը
 բնակի հաւատացեալներու մէջ որոնք Աս-
 տուծոյ տաճարներն են. «Ո՞ր գիտէք եթէ
 Տաճար էք Աստուծոյ. եւ հոգի Աստուծոյ
 բնակեալ է ի Ձեզ» (Դ. 16): Կան Ս. Հո-
 գին մասնաւոր շնորհները, տարբեր՝ ալ
 եւ ալ ամէն զմէջ, որոնք յարմար մի՞հա-
 կի մի մէջ կը դնեն ենթակայն օգտակար
 ըլլալու ամբողջ Եկեղեցիին մասնաւոր ծա-
 ույութեամբ մը եւ կամ պաշտօնով մը
 (ԺԲ. 8-12):

Գալով չօր, Որդւոյ եւ Ս. Հոգիի յաւարարութեան մասին, կը գտնենք այստեղ եւս եկեղեցիի ուղղափառ դաստնութեան հիմքերը:

Աստուածութեան միութիւնը այնքան յստակ է որչափ Երեք Անձանց ինքնուրոյնութիւնը: Թէ որչափ սերտ է յարարութեան շուրջը, չորս եւ Որդւոյ, Միայն գործելուն եւ Միասին գործելուն միջիւծ տեսանք արդէն (Ա. 3, Գ. 23, Ը. 6): Նոյնը կը տեսնենք երբ նկատի առնենք Երեքին գործելու մասին ըստաձնները: Քրիստոնեաներու միջբնութիւնը, սրբացումը եւ արդարացումը, որ կը կատարուի «յառնու Տիտոս միւրջ Յիսուսի Քրիստոսի», տեղի կ'ունենայ միեւնոյն ատեն «Հոգւով Աստուծոյ մերոյ» (Ձ. 11): Եթէ հոգեւոր շնորհները կուգան Ս. Հոգիէն (ԹՖ. 4), մինչ սակայն կը հարուստանանք Քրիստոսով: «Ձի յամենայնի մեծացաբուց դուք նովաւ (= Քրիստոսի) ամենայն բանիւ եւ գիտութեամբ» (Ա. 5): Եկեղեցիին որչափ մարմինն է Քրիստոսի նոյնչափ Աստուծոյ Տաճարն է ուր կը բնակի Ս. Հոգին (Ձ. 15-19): Հոգեւոր պարզեանքը բաշխուած մէջ Հայր, Որդի եւ Հոգին միասին կը գործեն (ԹՖ. 4-6): Եթէ ուշադրութեամբ նկատի առնենք Բ. 1-16 հասարկութեան մէջ յաւաք բերուած փոփոխութիւնը, այսինքն տեսնենք որ Ս. Հոգիին միտքը մէկ է Քրիստոսի միտքին հետ եւ Քրիստոսի միտքը մէկ՝ Հօրը միտքին հետ:

Այս բոլոր ըստաձնները Աստուծոյ բնական կուգան հաստատել թէ Եկեղեցիի ուղղափառ ուսուցումը Ամենասուրբ Երրորդութեան Մէջ մի Անձին եւ Անոնց յարարութեան մասին, բացայայտօրէն կ'երեւի այս Թուղթին մէջ. ոչ բնականաբար բանաձեւաւ վիճակին մէջ, այլ լեզուն, զոր Առաքելքը այստեղ կը գործածէ, համաձայն է Եկեղեցիի դասանած վարդապետութեան հետ:

2. Մարդու մասին. — Մարդու մասին այս Թուղթին մէջ յայտնաբերուած վարդապետութիւնը շատ վեհ է եւ սերտօրէն կապուած՝ Աստուծոյ մասին աւանդուած ուսուցման հետ:

Մարդը փառքը եւ պատկերն է Աստուծոյ: Անկումը — միջքը — այդ պատկերը եղծած է բայց էջ չնշած: Ան կ'վիճակի է Աստուծոյ յայտնութիւնները ստանալու, հասկնալու Աստուծոյ կամքը եւ Անոր հաճոյ երեւցած ձեւով ապրելու: Յայտնու-

թիւնը կը տրուի մարդուն ոչ թէ անոր հետաքրքրութիւնը գոհացնելու համար այլ կ'աւանդուի եւ իր կամքը ճանչնալու եւ այդ ճանաչողութեան լոյսով կատարելութեան դիմելու: Մարդ լոկ իր ջանքերով չի կըրնար հասնիլ հոգեւոր կատարելութեան որուն սահմանուած է ինք (ԹԵ. 45-49 եւ տես այդ մասին Մեկնութիւնը): Այլ՝ Քրիստոսի կենդանարար հպումով եւ Անոր մէջ — օր Քրիստոսոյ:

Անկման վարդապետութիւնը, թէեւ չէ մշակուած այս Թուղթին մէջ այն ձեւով որով մշակուած է Հոգւմայեցեաց Թուղթին մէջ, բայց ենթադրուած է ամենուրեք: Այսպէս՝ մարդ, իր անկման պատճառաւ, իր այժմեան քնական վիճակին մէջ չի կրնար ընդունիլ կամ գնահատել բարձրագոյն հոգեւոր ճշմարտութիւնները (Բ. 14): Ինչ կըրնար հասնիլ Աստուծոյ ճշմարիտ գիտութեան (Ա. 2), մահուան դատաւիճիքին տակն է (ԹԵ. 22): Ամբողջ մարդկային ցեղը ինկած է (Ա. 22), մարդկութեան աղբիւրը իր ակիւն մէջ արատաւորուած է, հետեւաբար ինչ որ կը ըլլի անկէ պղտոր դուրս կուգայ: Այս բոլորը ըստած են ոչ թէ մարդկութեան ինչ կածութիւնը ցոյց տալու համար, այլ փերկութեան անհրաժեշտութիւնը շնչելու համար: Փրկութիւնը կրնայ իրականանալ, այսինքն մարդը իր անկեալ վիճակէն կըրնայ վերականգնիլ եւ բարձրանալ, միայն ու միայն Քրիստոսի հետ միացումով, — զի Քրիստոսն՝ ապրելով, իմէն ինչ որ կ'ընէ կամ կը կրէ քրիստոնեայ մը պարտի կատարել զայն «ի Քրիստոս» (Գ. 10, 15, 17, Թ. 1, 2, ԹԵ. 18, 31, 58): Փրկութիւնը անհատի լոկ իրրեւ անհատ պարզեանած է, այլ Եկեղեցիին, որ տեսանելի մարմինն է Քրիստոսի, եւ անհատները իրենց փրկութիւնը կը գտնեն իրեւ անդամները այդ Եկեղեցիին, այսինքն մասնակցելով այն կեանքին որ կը գործէ Եկեղեցիի մէջ (ԹՖ. 13): Աւետարանը, այսինքն փրկութեան քարոզութիւնը, փիլիսոփայական կամ Աստուծոյ արանական գրութիւն մը կամ գիտութիւն մը չէ, այլ Զօրութիւն մը. եւ այդ՝ Աստուծոյ գործութիւնն է, որ կը գործէ Եկեղեցիին մէջ եւ որ կը նշանակայ Քրիստոսի հետ եւ Աւետարանը քարոզել ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ Քրիստոսը քարոզել եւ փոխադարձաբար: Աւետարանի այս միակ եւ ճշմարիտ ըմբռնումը աւելի շեշտուած է Թուղթին առաջին գլուխներուն մէջ (Ա. 22-24, Բ. 1-21):

Արդ, մարդիկ պէտք է այս բարի լուրը

— Աւետարանը — ընդունին հաւատաւով: Հաւատաւով փրկուելու վարդապետութիւնը որ Ս. Պօղոսին ամենէն աւելի մշակած եւ չեղած վարդապետութիւններէն մին է՝ իր ներկայութիւնը ամենուրեք կը զգտցնէ այս Թուղթին մէջ: Եւ հաւատք ըստածը անորոշ անիրական բանի մը հաւատալը չէ, այլ Քրիստոսի կեանքին, գործերուն, տնօրէնութեանց եւ խոստումներուն հաւատալն է. այսինքն ապրուած եւ պատահած պատմական իրողութեանց համապատասխան է: Եթէ մեր ժին մարդիկ այս պատմական եւ սոսկ աւետարանը փրկութիւնն ալ իրենց պիտի մերժուին: Սակայն հաւատքը փրկութեան ճամբուն մէջ առաջին քայլն է, անոր պէտք է յաջորդէ ուրիշ անհրաժեշտ քայլ մը — Մկրտութիւնը:

Եթէ հաւատքն է որ կարելի կը դարձնէ Քրիստոսի հետ միութիւնը, այսինքն փրկութիւնը, սակայն մկրտութեամբ է որ այս միութիւնը իրապէս կը օնորհուի: Մկրտութեամբ մարդիկ մասը կը կազմեն Քրիստոսի փառաւորեալ մարդկութեան. «Բանդի մի մի հոգւով մեք ամենեկեան ի մի մարմին ողորդուք» (ԺԲ. 13): Մկրտութիւնն ալ հաւատքի «ակոտ» մըն է, բայց տեսանելի «ակոտ» մը: Մկրտութիւնը զգալի կերպով ընդունել է Քրիստոսը իբրեւ որ առաջնորդը: Անոր իշխանութեան տակ մտնել է, նշան է նոր կեանքի մը սկզբնաւորութեան. այս ըմբռնումով զուգահեռական է կարմիր ծովի անցքին հետ. Խորայելը Մովսէսի եւ ուրիշ կարմիր ծով մտնելով՝ գործնականապէս ընդունեց զայն իբրեւ իր առաջնորդը, ուրիշ խօսքով՝ հաւատաց անոր (Ժ. 1-11): Մկրտութիւնէն վերջն է որ հաւատացեալները «պնդեցաւ աւերելու են եւ զնալիւրեալք ի Քրիստոս»: Մկրտութիւնէն վերջն է որ անոնք «լուսացուած սրբացած եւ արարացած են» (Ձ. 11), անդամները՝ Քրիստոսի փառաւորեալ մարմնին, «մէջ գետէք եթէ մարմինք ձեր անգամք են Քրիստոսին» (Ձ. 15): «Այլ զուք մարմին Քրիստոսի էք եւ անգամք յանդամոց նորա» (ԺԲ. 27):

Հաւատացեալները կը սնանին Քրիստոսի նուիրադարձեալ Մարմնով եւ Արիւնով (Ժ. Զ. 16), եւ՝ այդու ամենաւերտ միութեան մը յառաջ կուգայ Քրիստոսի եւ հաւատացեալի միջեւ (Ժ. 17): Օր մը մարդոց փրկութեան ընթացքը պիտի փերջանայ. այսինքն ի վերջոյ մարդիկ կատարեալ պիտի ըլլան, իրենց մարմինը Քրիստոսի մարմնին նմանութեան փոխակերպուելով (ԺԵ. 49):

Սակայն ի՞նչպէս պէտք է պահել հաւատքով սկսած եւ մկրտութեամբ իրականացած փրկութիւնը — Պէտք է նախ գիտնալ որ այս կերպով ստացուած փրկութիւնը լոկ բաւարար փրկութիւն է, որով ենթակայ ձեռքէ հանուելու: Իրական եւ բուն փրկութիւնը ձեռք ձգուածը պահելն է եւ անաղարտ պահելը: Արդ, ի՞նչպէս կարելի է այս փերջին փրկութիւնը ապահովել. — Մարդկային գործակցութեամբ՝ Աստուծոյ շնորհքին: Ամենամեծ զգուշութիւն եւ հաւատարմութիւն անհրաժեշտ են պահելու համար զայն. մշտնջենական հաւատք եւ բարոյական, այսինքն յօժարական, համապատասխանում պէտք է ստացուած փրկութիւնը անկնքնելու եւ սեւակաւորեցնելու համար. կամաւորապէս մեղահոգները եւ անվիրձ մնացողները կը զրկուին այդ փրկութեանէն եւ զոչ ժառանգեն զկրթայութեան թիւնն Աստուծոյ:

Աստուծոյ այնքան ակնհերե բարեքները եւ պարգևները բոլորովին չեն ապահովեր Սկիզբէն մեղքին մէջ իշխալ, ինչպէս բացայայտուէն ճշմարտեցեալ այս իրողութիւնը Հին Խորայելի (Ժ. 1-11) եւ կորնթոսի Սկիզբիցի վրայ: Աստուծոյ նախախնամութիւնը կը ցուցուի ոչ թէ զմեզ փրկութիւններէն զերծ պահելուն կամ անոնց դէմ պայտապանելուն մէջ, այլ առաւելապէս փախուստի ճամբայ մը բանալուն մէջ. «Հաւատարմութեւն Աստուծոյ որ ոչ արկցէ զմեզ ի փորձութիւնն առաւել քան զկար ձեր, այլ արասցէ ընդ փորձութեանն եւ զերան, զի համբերիւ կարասջիք» (Ժ. 13): Նոյն խոսքով Ս. Պօղոս, որ ամենէն աւելի արժանացած էր Աստուծոյ շնորհքին, ինքզինքը ապահով չէր գտար, այլ պէտք էր զգալ «նշել մարմինը եւ հնազանդեցնել» զայն որպէսզի վերստին չիլանայ (Թ. 27):

Ամբողջ Թուղթը լի է կորնթացեաց ուղղուած անկեղծ փորձութեամբ որ իրիշնք ալ նոյն բանը ընեն. մէկզի գնեն վերջնականապէս փրկուած ըլլալու ինքնախարութեան պատրաստը: Մարքոսն եւ դուրս նստան չափերը որ յառաջ կեամք էր իրենց այդ չափազանց յանձնապատասխանութիւնէն. ապրին եւ գործեն միշտ սա զգուշումով որ թէ եւ արժանացած են փրկութեան շնորհքին, բայց պէտք ունին ձեռք առնելու զգուշութեան ամենախիստ միջոցներ հիմէ չեն ուզեր ի վերջոյ կորսնցնել իրենց ստացած օրհնութիւնը:

ԲԱՆԱՍԵՂՆԱԿԱՆ**ՆՈՆԱԿԱՆ ԼՈՐԱՆՆԵՐ**

Ինծի այնպէս կը թըլի որ առաւօտն է մրթին
Ապարանքի մը բաց դուռն ուրիշ անցնիլն է դժուար,
Ո՛վ է մեր կեանքն անլիծեք որ պատահոն իսկ ուն հացին
Դառնանամ է փոխարէն երազներու անհամար:

Որովնե՛ս եւ յուսացի՛նք մանուկ անմեղ հասակէն
Որ գոնէ մէկ ճեմեաք մ'իսկ կրնար ըլլալ ճամարիս.
Ա՛հ, Լո՛րաները վաղուց ըսպանրած են արդէն,
Արիւնն անոնց պղծորած է աղբիւրները վընիս:

Բայց եւ կ'երթամ այս համբէն ամբապնդուած հոգիով,
Որովնե՛ս եւ իրիկուան ջղջիկներուն պէս նորէն
Հոգիւրն ինծի պիտի գան շուրջս անվերջ դառնալով...

Յուսալը ինձնք է արդեօք որ անցեալին ձայներէն
Ձայն մը քերես աւսէ որ Արեգակն է արդար,
Ու համբոյրի մը նըման քաղցրացած է ամէն քառ...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱՅԻ

ՆՈՆԱԿԱՆ ԼՈՐԱՆՆԵՐ

Եթէ միայն գիտնար վերջին երգ մը զրոյցի
Ուր հովերու շունչէն Լո՛րգ մը դողահար
Լինին վըրայ տեսներ մահուան լոյսին համար
Որ իրիկուան վիսակներուն մէջ կը յածի:

Անոր ըսէ՛ր այս լուռ կարօտը միջոցի
Հեղուկ ծիրէն անդին խորո՛ւնկ, աստեղալար,
Հովի մը ձայնը որ կանչէ՛ր, ու մի՛տս ըլլար
Ինքը հրպարս առանձնօրէն ձիւն քախիծի:

Բայց միւսնոյն ծառերն են մո՛ւտ ու մեղմալաց
Ափունքին վրայ. միւսնոյն յի՛նք զմեռիսէ,
Սառ հայելի ուր տիւն սիրտն է արիւնած...

Ու զ՛րք անհուն հակասագրէն՝ լո՛ւռ կը դիտէ
Սուրբն շունչին սարսուռն եղէգ մը լընասէր,
Եւ հուսկօրէն կ'երգէ, բայց ինքը չի՛ լըսեր...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱՅԻ

Նկատելի ուրիշ կէտ մըն է ամբողջ գիրքին զլիարժանեմներուն համար գործողութեամբ տրուողով կերպով, Կիւնը ասանձինն զլուսնեայում մէջ յաջողութեամբ կը նկատուի իբրեւալիկ, խոսեցեալ, ամառան, մայր, ընկերութեան անդամ, դեղաբուսական, կրօնաբան, հայրենասէր, իւրեւն, իւրեւն, ու ասիական յատկապէս կը դառնայ նոյն անձին մասին բազմաթիւ կրօնաբանութեանց՝ զանազան գլուխներուն մէջ, քանի որ, նոյն բարձր հայրենասէր անձնակերպութեամբ կը լինի իւր զաւակ ընտանեան, ինչ իբրեւ ամուսին, մայր և հայրանքին գործիչ, եւայլն։ Սկզբնական ստորաբաժանումի այս կերպիւ ալ, որ կարծես երբեմն կը տրուարանէ գործի գիտական ուսումնասիրութեան նկատաւորներ, տեղ տեղ կ'աշխատեն մասնաբաժանները և՛ լայնորէն գրելիս առնել, այն մտայնութիւնն է՝ որով նա ճիշդ կ'ընէ հայ կենսական մէջ կրօնական հոգեւոր մեծութիւններն տեսնել աստուայազէն քաղկեդոնական վիճակներն առաջ և երկրորդ Պահլաւեանաց զարէն սկսեալ ուրիշ շրջանի մը մէջ... Բայց զկարիք է աստուայական այս, ներքին է արքային հաստատութիւնը մէջ նշող եւ կերպարային կրօնութեան որդին թխտող այն զարեւուն, որուն, հակառակ իրենց մասին չեղ գիտել ինչ արամազորութիւններէ յառաջողութեամբ նախապայմանաբար, հարուստ եղած են ասպային կենսանքի նշանաբան տպերով, ինչպէս անագան ուսումնասիրութիւններ հաստատեցին վերջապէս, հայ կիրք կորսնցուցած ըլլալ այնքան աղնուական շնորհներու իր բեղմնաբերութիւնը, քիտայ, կարելի է մտածել թէ արարակ. Գրիգորիոսեանց և Ներսիսեանց գաբրիելի՝ քաղկեդոնական որդին տիրած ըլլալ հայկական բարոյականին վրայ զաւանտարաններ ընդմտումներով... Ուրիշ զինչ հարկ պիտի լինի այն ատեն Շեքսպիրի Բիզանթականը և Նամականին, և յատկապէս իր ազգաստեմին մէջ և շուրջ յառաջ եկած զուտ հայեցի և հայալուսն գրականութիւնը... Ենթ Շեքսպիրին կամ իր այդ որդին տիրապետութեան տակ, ինչ ըսել կ'ուզէր ուրեմն Բիզանթիոնե անտառով իր Ապրիլեան եղբորորդուն ուղղութեամբ չափաւ բանքը վերջացնող սա տողով... Այլ զհաստատող որ յաւազանն՝ անշարժ պահեալ՝ մինչ յաւիտեանս։ Անցնինք սակայն։

Անկախաբար այդ քանի մը վերապահումներէն՝ որոնց առաջին երեքը մասնաւորապէս զրաւակ հաղթել քաջատարիչի են միշտ, 2. Հացունելի այս գործը կը մնայ մեծածախ և իր բազմաբովանդակ պարունակութեամբը շահեկան և ցնահատելի թէ՛ իբրեւ պատմահայեցողական երկ և թէ՛ իբրեւ բանասիրական ուսումնասիրութիւն։ Հայ ընթերցողը

ցողը անոր մէջ հպարտութեամբ պիտի տեսնէ հայ իրական սեռի բարձր դասու տոհմիկ գեղեցկութիւնները՝ մանկութեան, զինքման և հոգեկան զատարարական, ընտանեկան կենսանքի նիւթական և բարոյական կազմաւորման ամուսնական կանխանքի քաղկեդոնական, հակառակ զայն երբեմն երբեմն դառնացող բազմակիւսութեան և հարակալութեան զմեծ երեւոյթներէն՝ գրեթէ միշտ պահած՝ հաստատութեան, մայրական նուիրումի մեծութեամբ գիտակցութեան, ընկերային յարաբերութեանց ազնուութեան և ազգացութեան բարձրութիւնը, հաշիկի ազնուական ներքնական զգացումը, լիկեղեցւոյ հանդէպ եւ կիսական կենսանքի մէջ պատկառաւոր լընուութեան, բարեպաշտական պարտականութեանց անթերի կատարման, հաստատութեան և կուսակցական կազմակերպութեան վերաբերման բարձրութեան և կարողութեան զարգացման բարձրագոյն շնորհաբերութեանց, նոյն իսկ հայալիւ շինարարութեանց, ուսումնասիրութեան և զրաւակ օժանդակութեան, գործեն մասնակցութեան եւսանքը, արուեստից հանդէպ, քաղաքական ձեռնարկներու նկատմամբ, տուտապանաց և սուրբ մէջ նախանձանքներութեան և հոմաբերութեան, զգառաւ արարարութեան սգի, օտար պաշտարանի մէջ հարսնացած ատեն իր պաշտարանի ընտանիք բարեմասնութիւններ, և այս՝ թէ՛ քրիստոնեայ պետութեանց մօտ (Բիւզանդիոն, Սկիւրոս, Երուսաղէմ, Անտիոք, Յուստի, Սիւրիոն, Կապիոն) և թէ՛ ալլարեան յարկերէն իբրեւ հայ Ենթերներ (Արար, Թաթար, Պարսիկ, Թուրք, Կիւն), ուր քաղաքական նկատման և ստիպողականութիւններ տարեւոր երկուսն ալ երկուս պարագային ալ միշտ շնորհաբեր իր ազգութիւնը, և հարաւորն ընելով իր ծնող փոքր վարդին և Ենթերներէն բարեւոյն ի նպատակ։

Մասնաւորապէս արտայայտուի զինքնութեան մէջ և Քաղաքական կենսանքի մէջ՝ գրեթէ բոլոր անոր արարարութիւնն ամբողջած հաստատութեան մէջ առած հասած հասարակական լուրջ բարեմասնութեանց, որոնք զարգացել կը պարտաւորեն ամենքը հայ տիրա սեռին հանդէպ բարեմասնութիւններ, զորն ինչ քրիստոնեական կենսանք ասելի հարտապոյցած է, քայց որոնք նախաքրիստոնեական անցիկային ալ անձանք չէին բոլորովին, ծնունդ լինելով բուն իսկ ազգային հոգեւոր, իսկ երկրորդը՝ իբրեւ արժանաւոր պատմացում հարուստ գահու վրայ կամ առեւթիւր հայ հինգ կողմէ իրեն թաղուելի կամ արքայական, իբրեւ փոխանորդ կամ յաջորդ, իբրեւ հոգաբարձու կամ խնամակալ ի ցոյց բերուած առաքելութեանց, որոնք մեր պատմութիւնը պարզեցնելիս Երատոյի, Ալիսէնի, Կենանի, Խոսրովանոյի, Կաղարմարիի, Շահանգուխի, Մամբուի, Ափսէի, Խորհրդանի, Վախանի, Սոփիանի, Զարմանդուխի, Մարիանի, Զապէլի, Ռիթմայի, Բիւրեղի, Շուշանի, Ալիսի և քաղաք նմաններու սիրելի անուններով։

Սքանչելի է մտածումը, զոր 2. Հացունելի ու-

նեցած է Ե. դարու հայ կնոջ վայելչագիտութեան նաչակը ներկայացնելու համար, Ոսկերեանի Պօ-դոսի մեկնութեան մէջ «Չընալ օրհորդի» նկա-րագիրը տուող քնադիրն և հայերէնին հաստատ-նէրը գէմնագիտանելով և ցոյց տալով թարգմա-նիլին կողմէ աւելցուած բառերն ու բացատրու-թիւնները, որոնք արգարե այդ թուականին մէջ հանաքի գեղեցկութեան մասին Հայոց ունեցած ճաշակը քը բարացուցին. յետոյ, նորիպէս, քիչ մը վարը յառաջ բերելը Նարեկացիի «Յունիցն նրբնից ի մի կից կամար, աչքն ծով ի ծով ծի-ժաղխիտ» տալին, որ շատ բարեյաջող վկայու-թիւն մըն է Ե. դարու հայկական վայելչագիտու-թեան նայակին՝ հինգ դար ետքը գեո. նոյն կա-ղապարով պահպանուածին մեր մէջ, Հացուռի, Եր-րոյ «Դաստիարակութիւն Հայոց» գործին մէջ հը-պանցած էր միայն ապացուցումի այդ կերպը, այս-տեղ աւելի կատարելագործած է դայն: — Բայց այս գիրքին մէջ հայ կնոջը նկարագրին ամենէն

վտեմ գիծը վայելցնող գրուագը, ըստ մեզ, այն հատուածն է (էջ 213), ուր կը նկարագրուի վար-դանակերտի նակատամարտին, 700 թուականին, Բագրատունի Սմբատ Կիւրապալատի բռնակէն խուհապահար փախտական Արաքնեբուն հանգէպ Շուշան Տիկինի ցոյց տուած բարեգութի վերա-բերմունքը, ապացոյց արգարե քրիստոնէական բարքը ողոյս:

Կարգալէ յետոյ այս գիրքը, որ հանելի և կենդանի ներկայացումով մը կ'այտմէպնէ մեր պատմութեան և մատենագրութեան ամենէն սրբ-տագրաւ էջերը, անոնցմէ քաղուած մաքուր ծա-ղիկներով հիւսելու համար պտակ անթառամ հայ տիկնոջ գլխուն. կարելի չէ շնորհապարտ չըլլալ Հ. Հացուռիի, Աղգիւն իտն ինքն վերնծայած այս պատուոյն համար, և չշնորհաւորել վիտքը, որ մեր նոր գրականութիւնը և հայագիտութիւնը կը հարստացնէ այսքան գեղեցիկ գործով մը:

ԲՊ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Տ. ԵՍԱՅԻ Գ. ՓԱՏԻՆԱՐՔԻՆ ՍՈՒՐՔԻ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ

(ԻՐ ԶԵՌՔՈՎ ԳՐԻ ԱՌՆՈՒՄՄ)

ԵՍԱՅԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՈՒԶՈՒՆԵԱՆ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԹԱԼԱՍՅԻ

1825 Ծնեալ է ՌՄՀԴ. Կնքահայրն է հարապետ Համամճեան Յակոբեան Թալապիլ:

Երթայ Պօլիս, ուսանի դարհեստն հիւս-նութեան (տողրամաճի) միջոցաւ 5-6 ամաց:

1844 Միարանեալ ի Ս. Աթոռ, աշա-կերտեալ Դաւիթ վարդապետի Կարնեցույ: Գնայ ընդ նմին յնգիպտոս ի նոյն ամի, մի-ջոցաւ չորս ամաց, դառնայ նաև ընդ նմին ցամաքաւ ի հեճին հեճեալ:

1845 Գնայ Յոպպէ ընդ իւր վարդապե-տին (որ տեսուչ անուանեցաւն) տարի միջ:

1846 Գնայ ընդ նոյն վարդապետին ի Դամասկոս ի հատուցանել (ըստ հրամանին Կիրակոս արքեպիսկոպոսի փոխանորդին Սրբոյ Աթոռոյ, զի Զաքարիա պատրիարքն վախճանեալ էր նոյն տարին) վասն շինու-թեան առաջնորդարանին՝ վպարտոս Տիգրաւ նակերտցի Ստեփաննոս պարզապետին, եւ ընդ նմին յետս դառնայ ի Սուրբ Աթոռ: Ելանէ յաշակերտութենէ Դաւիթ վարդա-պետի գծութեան պատճառաւ առ ոչինչ . . . և յորդորի ի բազմաց, այլ ոչ անայ:

գիտելով թէ՛ եթէ անայ, զկնի սակաւ ժամանակի պարտի Ս. Աթոռոյն յորդե-գրութենէ զրկուի, ոյր վասն ընտրէ հե-ռանալ յաշակերտութենէ և տառապիլ փոքր ինչ առ ի ստանալ վասնուճ ծառայութեան Ս. Աթոռոյն, յոր անձկանօք սրտի փարեալ էր լինիլ ծառայ: Ոյր վասն ի պատիժ չան-սալոյ խրատուց ոմանց, նաև իսկ փոխա-նորդ Կիրակոս սրբազան արքեպիսկոպոսի, առաքի ի ներքնատուն (մաղապայ) մոմա-տան, ուր միայ իբրև ամիսս երկուս կամ երկուս, անթերի վարելով զպաշտօն իւր զպրութեան:

1847 Առաքի ընդ վանցի Պետրոս վար-դապետին ի Պերուտ (ի պատիժ, ոչ բա-ւականացեալ առաջնովքն, կարծելով թէ այսու տարագիր արասցեն զնա ի Սուրբ Ուխտեա, որ ուխտելոյն կողմէն չէր կու-րին): Ամենայն հնազանդութեամբ յանձն առնու ի սէր իւր սիրեցելոյն Սրբոյ Աթո-ռոյն, և զկնի երկուց ամաց դառնայ ի Սուրբ Աթոռ: Այն ինչ Եւդոկիացի Կուտ

Յօճաննէս վարդապետն Կերակոս սրբապա-
նին պատրիարքական հրովարտական ի Պէ-
րուտ հասեալն էին, ընդ նոսին գան Երու-
սաղէմ: Եւ ի գալն դարձեալ սեղդակի ա-
ռանց հարցանելոյ որուոք սիրով հրթալ ի
նոյն ներքնատունն: Այն ինչ եպիսկոպո-
սութեան երթալոց էր ի նոյն ամի Դաւիթ
վարդապետն իւր, յորդորի յամանց դար-
ձեալ երթալ ընդ նմին էլմիածին, այլ ոչ
յամանն առնու, գիտելով թէ դեռ պատճառն
նոյն է, կարէ կրկին արտաքսել զինքն անտի:
Լինի հրամանաւ սարկաւազ ընդ Բարսե-
ղամու ի Կիրակոս պատրիարքէ ի Ս. Հրեշ-
տակապետ եկեղեցին:

1848 երթալ Պօլիս հրամանաւ Կիրակոս
պատրիարքի ընդ Պօլսեցի Ճէվադիբէն ան-
ուանեալ ծերունի Յօճաննէս պապայ միա-
բանի, տանելով ընդ իւրեանս ի Հնգկաս-
տանէ եկեալ լահոյի չալերս և զքարինս
նորոգ շինեցոց երկուց պատուական թագե-
լաց, որոց մինն յանուն Սահակ վարդա-
պետի վախճանելոյ ի Ճիստէ, իսկ միւսն՝
Յոպպէի գօնցօլ Մուրատ տղայի կողակից
բարեպաշտուհի Հեղինէ խաթունին: Ձկնի
վեց ամսոց ըստ հրամանի Կիրակոս սրբա-
պան վարդապետն առ փոխանորդ մումանցի
Դէորդ վարդապետն (որ զկնի լուսարարա-
պետ ընտրեցաւ) վերադառնալ ի Սուրբ Ա-
թոս: Ձեռնադրի աւագ-սարկաւազ ընկե-
լոցն ի Դաւիթ եպիսկոպոսէ կարնեցոյ ի
Սուրբ Յարութիւն յերկրորդ Գողգոթայի
սեղանոյ յառուր Երեման խաչին: Վարէ ըզ-
պաղտօն կոնդակագրութեան երեք տարի,
երկուսն ի սարկաւազութեան իսկ մինն ի
վարդապետութեանն:

1851 Ձեռնադրի վարդապետ Զմիւռ-
նացի Յօճաննէս սրբապան պատրիարքէ հինգ
ընկերօքն, այսինքն՝ խաչատուր, Միլքի-
սէթ, Արիստագէս, Կիրակոս, Աբրահամ
ի Սուրբ Յակոբ, յառուր սոնախաթութեան քանի
մը վարդապետաց ի հաստատութիւն վար-
ժատան, թանգարանի և բարեկարգութեան
տպարանի Պօլիս առ իկզն զիր գրելոյն (որ
և չառաքեցաւ իսկ դարձեալ նոյնիսկ գրող
վարդապետաց ի մէջ իւրեանց համոզմամբ),
այլ առ ի երկեցոցանել կամ յետ կանո-
ցուցանելոյ ի նոյն խնդրանաց արգելուի
երկու ամիս ի պատարագելոյ. զայն ևս սի-
րով կը տանէ ոչ երկու ամիս, այլ երեք

ու կէս ամիս: Հեռանալն իւր, լաւ ես է
տեղ ըստանիլն ի Միաբանութենէ՝ առա-
ջարկեալ ի նոյն ամի առ սրբապան պատ-
րիարքն՝ խնդրէ զհաստատութիւն վարժա-
տան, թանգարանի և տպարանի բարեկար-
գութեան: Վերջապէս յաջողի հրաման ստա-
նալ ի նոյն վիճէն և լինի տեսուչ թանգա-
րանի, և հաստատի ի Սուրբ Աթոս վար-
ժատուն վասն սարկաւազաց և զպրաց ի
Զոմիլը-թաղի սննեակներէն մինն, և Կեսա-
րացի Դաւիթ վարդապետն, որ ուխտաւոր
եկեալ էր ի նոյն ամի, լինի վարժապետ:
Յաւելուն ի վերայ սորա նաեւ տեսչութիւնն
վարժատան և տպարանին և սիրով յանձն
իւնէն: Այլ աւագ տարաբախտութեանս,
պատճառաւ երթալոյն նոյն Դաւիթ վար-
դապետին խանգարի վարժատունն: Յաւե-
լու նոյն վարդապետն վերատեսչութեան
վարժատան աշխատութիւնս ի վերայ թան-
գարանի, և բազում տառապանօք և արք-
նութեամբ օրքանջօր պայծառանալով Յա-
ջողի բազում թախանձանօք ի ձեռն լու-
սարարապետ Գէորգ սրբապան եպիսկոպո-
սին ի հնուց մնացեալ ձեռագիր գրոց հրա-
ման առնել սրբապան պատրիարքէն և փո-
խադրէ անտի ի թանգարան հազար չորս
ձեռագիր գրեանք միայն: Աշխատի միայ-
նակ զայնոսիկ մատենանս կարգադրել,
սրբել, մաքրել և զանուանս նոցա գրել,
և ո՛ւր գրուին, յումմէ՝ գրուին և ո՛ր
թուին գրուին նշանակելով և կատարէ, և
նոյն թանգարանին ծեփն տալ նորոգել և
այնքան գրոց տախտակեալ թանգարանս
տալ շինել և այլն:

1857 Մտիպեալ ի սիրոյ տպարանին՝
ի ծաղկեցուցանել զնա կալուանարարաթի
արհեստին (որ է ամենադիւրին կիրպիւ եւ
արժան զնով թէ՛ մայր և թէ ուրիշ պատ-
կերի կամ ծաղկի գաղափարն հանել, կամ
միւսնոյն կամ անոնց մայրն) և անտանելի
նեղութեամբ ևս տառապանօք ձեռք կը
բերէ, համարէ թէ առանց վարպետի, միայն
քանիցս տեսանելով ի Լատինաց վանս, եւ
ոչ բաւականացեալ այնքանոյ հետեի ան-
ընդհատ աշխատութեամբ առաւել ևս գիւ-
րացուցանել, և հասնի իսկ ըստ փափա-
քանացն և այնքան տառաւելու յայն ար-
հեստ, մինչև որ և իցէ նիւթի վերայ պա-
խըր պատել կամ զնոյն արծաթով կամ
ոսկով գօծել, իբրեւ սքանչելի իմն եղանա-

կաւ, մինչև տեսողաց զարմանս պտտճառելը։
Հետևի արեանկար (Ֆոթօկրաֆ) արհեստին առ ի ծանօթս տալ Ուզգին Սուրբ Տեղեաց վրայօք՝ նոցա զարեանկարն հաւնելով, և ներքին զիտաւորութեամբն թէ զկնի ժամանակաց ըլլող Հայաստանի հնու-թեանց զորպիսութիւնն ծանօթացնել կա-րասցէ ընդհանուր Ուզգին, որ է գործ հայ-րինասիրութեան, որ արդարեւ միակ պար-տաւորութիւնն բաղմաց։ Զնոյն արհեստ ձեռք կը բերէ ոչ սակաւ թիրութեամբն հանդերձ, այսինքն վերկիկոյ ուսուցիչ, զի ուսուցանողն խիստ խարդախ դիպաւ, ոչր պատճառաւ թէ՛ վասն գործեաց, թէ՛ դե-ղօրէից 12-13 հազար զուրուշի չափ պար-տուց տակ կ'ընէր, այլ ոչ յուսահատեալ երբեք՝ նոյն թիրութեամբն շարունակէ ըզ-նոյն և ոչ լքանի։

1859 յԱպրիլ բազում աղաչանօք զժուարութեամբ հրաման կ'ստանայ Յօ-հաննէս սրբազան պատրիարքէ երթալ Պօ-լիս միջոցաւ 5-6 ամսոց և կատարել զթե-րութիւն նոյն արհեստին ի մերադնէից՝ եթէ գոյ։ Յերթալն հանրապետ ի Զմիւռնիա՝ մնայ անդ իբրեւ հնգհետասն օր ի տան Սա-ւալանեան Հայրապետ պատուելոյն, որոյ և այլ բարեկամաց միջնորդութեամբ Քա-տիքեան Պողոսէն արեանկարի պակասներն ուսանիլ սկսանի ըստ փափաքեալացն, այլ ինչպէս սովորութիւն է արհեստավարաց միշտ ծածկելով կամ խօսելով ուսուցանել, կարծելով թէ իւր օրապահիկն ի ձեռացն կափշտակեցէ, ոչր վասն միջոցաւ հնգե-տասան աւուրբ զոր ինչ շահեցեալն էր բաւ համարելով՝ երթայ դէմ եղեալ տեղին Կոստանդնուպօլիս։ Ընդ հասանելն անդ (ուր փոխանորդն էր Իսահակ վարդապետն Պայպուրթի) շարունակէ ուսանիլքն որ-քան կարելի էր առ ներսն պէյ Տատեան և տողրամաճի պաշի ուստայ Գալուստի որդի՝ Որդիք ապաշ, իբրեւ այցելու գասա-ռու։ Զկնի վեց ամսոց բաւական արդեամբք նոյն արհեստապատկան իրօք և կամ վասն թանգարանի յիշատակելիօք՝ զայ հասանէ ի Սուրբ Աթոռս և սկսանի դարձեալ շա-րունակել թէ՛ զնոյն արհեստն և թէ՛ զտես-չութիւնն թանգարանի և տպարանի։

Զկնի վախճանիւն Յօհաննէս սրբա-զան պատրիարքի՝ Տնօրէն Ժողովի անդամ ընտրի և շարունակէ նա ևս բաւական ա-

տեն, և ստիպեալ թէ՛ արհեստին և թէ՛ տպարանի գործոց՝ հրաժարի յանդամակ-ցութենէն առժամանակ մի՛ համադրելով ըզ-Տնօրէն Ժողովի։

Երթալ Վերլուսն՝ տանելով զՅովսէփ վարդապետն տեսուչ Վերլուսնի, զի անդ ու-մանք ի ժողովրդոցն անդգամք՝ անպատիւ արարեալ էին զԱստուածատուր վարդա-պետն Խարբիրդցի և զքանի տեղիս վերա-ւորեալ, ոչր վասն զնոյն անդգամն ի ձեռն Ահմէտ բաշայի Կեսարացւոյ խրատեցու-ցեալ, առեալ ընդ իւր զԱստուածատուր վարդապետ զայ ի Սուրբ Աթոռս։

Ելանէ քուչ պատրիարքութեան և մամ՝ ընդ Սահակ և Յակոբ վարդապետաց, և զիր մի առանձին մամ ի մի ի ժողովական-նաց (յերեսփոխանաց) անտի համոզել զսա-Այլ սա ոչ միայն ոչ համոզի, այլ հանդերձ հրաժարականաւն սաստիկ նամակաւ մի յանդիմանէ վասն իւր այսպէս խորհելոյն աղաչան։

1863 յԱպրիլի 25 երթայ յԵւրոպայ ծախիւք նախ Զմիւռնացի Սպարթալեան Մհի։ Յօհաննէս աղայի և այլոցն որք ուխ-տաւորք էին տարւոյն այնորիկ, յարտա-քուտ պատճառելով զկատարելագործին արեանկար արհեստին և այլ աթոռապատ-կան իրաց, այլ ի ներքեան, զոր Տէր միայն զիտէր, փախուտ տալով ի պատ-րիարքութենէն որ մօտալուտ էր։ Եւ սա յայտնի անտի էր զի յերթալն իւր՝ հրա-ժարական թուղթ մի ձգէ առ Տնօրէն Ժո-ղովս, գրելով յայպէս (զոր ի պատրիար-քարանի թղթոց մէջէն դարձեալ գտեալ օ-րինակեցաք)։

Հոգեգումար սուրբ հարք,

Այս օրես ցեղեյալ գործոյս պատճառաւ (որ ե երբալ մեր ի Մանչեսթըր քաղաքի մը ազ-գասէր բարեբաւաց ձեռօք) հարկ անձին հա-մարեցի ծանուցանել Սուրբ Ժողովոյդ որով ընդհանուր Միաբանութեան քե՛ եք հարկն պահանջէ վասն պատրիարքութեան Մբոյ Գահոյս քուչ սալ, իմ անուամբս տրուած քուչ անընդունակ է ինձ։ Իմ յօժար կամօքս ետու զայս զիր առ Տնօրէն Ժողովը ի միա-մտութիւն եւ ի պատեհ պահու յայտել ցը-ւաստիս կողմանէ զայս զիր իբր հրաժարեալան։

Նսեմ իբրեւ միաբան վարդապետ ոք վասն ընտրութեան ուրիշ հարց եւ եղբարց

բուէ քալու համար ըստ ժամանակին, իմ կողմանէն ձայնս լսանցեցի Արժանապատիւ Բաղնաբաս վարդապետ սուրբ եղբօր, ոյր վասն հաւատսի եմ քի ի շինութիւն եւ ի պայծառութիւն Սրբոյ Տանն լինի: Տե՛ր ի բարին եղբերացե՛ք:

Մառայ Տեառն Նայի վարդապետ
Միաբան Սրբոյ Երուսաղեմի

1863 ի 22 Ապրիլի

Ի Վանա Սուր Թաղութանց

Իջանէ ի Յօղպէ, մտեալ ի չղզեհաւն հասանի յԱղբերանդրեալ. անդ Թալասցի Աշլիսեան Մհր. Յակոբ աղայ հարապատ բաւրեկամէ և հայրենակցէ գտանէ մեծ ընդունելութիւն և 30 լիբայ անգղիոյ ձեռնատուութիւն և ալ յոմանց ևս անդ ձեռամբ Աշլիսեանին, և անտի մտեալ ի չղզեհաւ ի ձեռն Յակովբեանց Պ. Թաղեորի (որուն յանձն արարեալն էր Սպարթալեան Մեծապատիւ Յօհաննէս աղայն), նախ Մալթայ և ապա գլինի 21 աւուր քաշելով սաստիկ ալէկոծութիւն և մեծ վտանգ մի անցունցանելոյ գլինի ի ձկնալաթարի նեղուցին, համարէ թէ մազապուր պրծեալ, և տաւապանք ի ծով Ատլանտեան մինչև կոտորիլ մաքինայի և սպառիլ ածխոյ, յորմէ ստիպեալ փախուստ տալ չղզեհաւն ի նաւահանդիսան Սպանիոյ ի Վիկոյ քաղաք՝ սպառիլ թէ՛ յերեսաց ալէկոծութեան և թէ՛ վասն առնելոյ անգլէն զբաւական ածուխս, զի զեռ բաւական ճանապարհ ունէր երթալ մինչև Լիվրբուլ: Եւ անդ մնացեալ իրբն 24 ժամ, բաղում աղաչանք և միջնորդութեամբ հրապատասց կարողանալ բաւական ածուխ բառնալ, զի իւրեանք եւս սակաւ ունենալոյն աղաքաւ դժուարացան տալ: Եւ մինչդեռ ածխաքեր մակոյկք կրէին զածուխս՝ այն ինչ կէսօրն հասանէր ժամանակն, սկսան ջուրք ծովուն տեղ տալ յեղերացն, հեռանալ յերկր և կը հետեի հակուկացն նստիլ ի ցամաք գլինի կէս աւուր: Իթէ չէր առեալ ըստ բաւականին իւր զածուխ՝ կարծեմ հետեեալ աւուր մընալ պարտաւորէր, վասնզի մինչ ի մետաւանս ժամու, յորում ելաք ի ճանապարհ, անցանելով այն կնճռալց լիբանց միջոցաւ (ընդ որ մտանելն՝ ի ճանապարհի պատահեալ ի նաւակէ անտի խեղդեալ էառ զմի ոմն գիտակ ճանապարհին) ելանեն դարձեալ

յայն ծով Ատլանտեան: Այնինչ լուսնին գիշերախառն իշխանին նաւն ընթանայր խորտակեալ գալլա լեռնակուտակ և ի նոյն թաղեալ երբեմն, անգլէն խնայիլ կ'սկսի լուսինն զլոյս իւր, այսինքն խաւարումն բոլորական, որ վասն խաւար կալաւ յամենայն կողմանէ և կը հետեի նմին մէջ և խաւար շօշափելի: Եռարեալ նաւապետին և ի նեղ անկեալ չգիտէր թէ յոր կողմն դարձուցէ դնաւն. ճանապարհորդք իւրաքանչիւր զմիտս ամբառնային առ Տէր Աստուածն իւրեանց: Մինչ այս մինչ այն՝ անա՛ սկսանի նաւապետն ձայն տալ շաւուռնակ անընդհատ չղզայ (տիւտիւկ), եւ այս առաւել խռովեաց զսիրտ համայնից: Ո՛հ, անդ էր ասել զտաւկն զայն թէ ո՞ր ոչ գիտէ ուղօթել՝ նաւեցոցս: Համարէ թէ նոյն ալէկոծութեամբն հասանին ի Լիվրբուլ 21րէ աւուր, թող զայն անտանելի տառապանս որ է լեզու չգիտնալն և 21 աւուր միջոցաւ մէկ քառ գոնէ հասկնալ կամ հասկնել չկարենալն, և նաւապետին բարեմտութեամբն, որ կարծելով իր լուծման կարօտ՝ չալլա խառնեալ հինգտողք խմցնելն, յորմէ պատահեալ լուծողութիւնն, որ այն միջոցին նաւատուրք անգամ չուան լարեալ յամենայն ճանապարհս իւրեանց երթեկէկէն, մտարեւա՛յն այն միջոցին լուծողական զեղ խմիկ, և երթեկէկէն ո՛ր տատնան տառապանք, և այն՝ այնպէս համարէ թէ անօգնական տեղիլ:

Վերջապէս հասանին ի 24 Մայիսի ի Լիվրբուլ. անդ Տէր Գասարեան Պ. Արտաշէսէն մեծ մարդասիրութիւն գտանէ. եւ հետեեալ օրն նորա ձեռօք Մանչեստր առաքի չղզեկառքով. գլինի մէկ ժամու հասանի ի Մանչեստր յիկեղեցին շաքաթ երեկոյի, ուր յերեկոյան եկեղեցւոյ աւարտմանէն գլինի՛ ոմանք վաճառականք առ Եաննաղարեան Գիր. կարապետ վարդապետի նստեալ խօսէին, և արգէն ըստ ազգարարութեան Սպարթալեան Մեծապատիւ Մհր. Յօհաննէս աղայի գիտէին նորա գալուստն ի մօտոյ, որ վասն բաղում մարդասիրութեամբ ընկալան զՆա ի պատիւ թէ՛ խրկողաց եւ թէ Սուրբ Երուսաղէմի Սուրբ Աթոռոյն:

Սկսանի շարունակել անդ ըստ բաղձանացն եւ ըստ ձեռնտուութեան թէ Տայրեանց և բոլոր անդ գտանելոց՝ զպիտանիսն

ուսանել մինչև ի 12 Յուլիս ամսոյ. եւ վերջին օրերն համայն վաճառականք ձեռամբ Շահնապարեան կարողատու վարդապետին դրուածք մի բանան, որով 80 Անգլիոյ սակիւ չափ հաւաքեալ տան նմա յօգնութիւն ձեռնամխեալ արհեստին: Եւ յերկոցունց կողմանց ամինայն շնորհակալութեամբ ելանէ ի ճանապարհ 12 Յուլիսի ի Մանչեստրէ, և հանդիպելով ի Լոնտոն եւ անդ առ Մարկոսեան երեք օր հիւր մնալով, որ եւ մեծապէս պատուեաց, նոյնպէս անդ գտանէ Տէր Գասպարեան Ղազարոս աղայն իւր ընտանեօքն եւ Վարպետեան Պ. Ահարօնն են. որք բազում մարդասիրութեամբ ընդունելոյ և պատուելոյ զկնի, Ղազարոս աղայն ի Մարտիկայէ ուր որ կամի երթալ՝ շոգինաւին պիլլէթ առնելոյ համար նամակ մի կու տայ ի Մարտիկա բընակեալ Անդրէասեանին, իսկ Պ. Ահարօնն ամանակից գոյ կամելով՝ մեզ կփխայի փոքր ամբիւնայ ամ գնեալ կ'ընծայէ աղալելով թէ՛ և այս յիւր անուն յիշատակ ընկալցի:

Ելեալ անտի զկնի երեք աւուր մնալոյ անդ՝ հասանէ նոյն զիշեր ի Փարիզ, և անդ մնացեալ միջոցաւ երկուց ամսոց՝ անդ ևս գտանէ քանի մը անձինք իւր փափագածը կատարելագործելու կամ ուզած մտքինան եւ գործիքներն գնելու, ոյր վասն Սաւառլեան Յօհաննէս աղայն 600 Փրանկ շնորհեաց, նոյն և 200 Փրանկ վառօդապետ Պօղոս պէյն, եւ այլք մասնաւորք անձինք ոչ խնայցին իւրեանց մարդասիրութիւնն. նաեւ բազում մարդասիրութիւն գտաւ Թալասցի Թիւրապեան Պ. Պետրոս և իւթիւնեան Պ. Մանուէլ երկուստարգաց, որք առ իւրեանս ունէին զսա հիւր եւ միշտ ընդ նոսա երթալոյ ուր որ հարկն էր երթալ իւր խնդրած արհեստին վերաբերելոց իրաց: Եւ բաւական թէ՛ գործիք, թէ՛ նիւթ իւր 30 հազար ղուրուշի գնեալ՝ հաւաքեալ առաքէ ի Յոպպէ, եւ ինքն զկնի երկուց ամսոց ելեալ ի Փարիզէ հասանէ ի Մարտիկայ. և անդ գտեալ վաճառականք Հայոց՝ ոչ սակաւ մարդասիրութիւն և դրամական օգնութիւն եւս գըտանէ, յորոց միջիւ է նաեւ Յակոբեան եղբարք Պ. Մարգարն որ 500 Փրանկ շնորհեաց նմա յօգնականութիւն, նոյնպէս եւ բոլոր անդ գտեալք ըստ կարողութեանց,

և յամենեցուց հաւաքեալքն, բացի վերս յիշեալ Պ. Մարգարէ, 280 Փրանկ էր:

Եւ այսպէս ելեալ ի Մարտիկայէ հասանէ ի Զմիւռնիա՝ Եւ անդ ևս Տալլեան Մհի. Յակոբ աղայի որդին Պ. Յօհաննէսն պատահեալ ի շոգինաւն՝ ստիպէ երթալ ընդ իւր ի տուն իւրեանց (որ սա մտադիր էր երթալ հիւանդանոց ազգային): Երբ ոչ կարէ համոզել՝ Լաւ, հիւանդանոց տանիմ զձեզ՝ ասելով յեզր ծովուն տուն մի ելանեն, որ էր տուն Տալլեան Մհի. Եւագուպին. թէ և շատ կը ստիպէ երթալ հիւանդանոց, այլ աղնուափայլ Տիկին Տալլեան ի վերայ հասեալ՝ «Հա՛յ ք սուրբ, ասէ, ընդդէ՛ր անարդէք զմեզ եւն. ուրեմն դուք մեզի յանցելու՜մ ամի ի Սուրբ Երուսաղէմ ինչո՞ւ ընդունիցիք և ինչո՞ւ պատուեցիք, ո՛չ ապաքէն և սա ազգի տուն գոյով իւր կարգաւորաց համար ամէն ատեն բաց է եւն.» Եւ մնացեալ անդ աւուրս ութ և յամենայն օր միայն հիւր տանելոյ զկնի՝ համարէ թէ բոնութեամբ դարձեալ անդ, զիտեղով թէ այս վարդապետը ինչո՞ւ համար այսքան տառապալան կրեաց, և անդ բազում շնորհակալութեամբ 400 Փրանկի չափ հաւաքեալ առ ի օգնէ նորա յեւրոպա զընեալ գործեաց համար մնացեալ պարտուց յօգնութիւն, զոր արդէն ի Փարիզէ իմացեալ էին:

Եւ անտի ելեալ հասանէ յԱլեքսանդրիա յիւր սիրելի բարեկամն Աշըխեան Յակոբ աղայն: Զկնի քանի մի աւուրց յանտի ի Յոպպէ, յանտի եւրոպական զգեստու հասանէ ի Սուրբ Աթոռն: Եւրոպական զգեստիւ ասացինք, վասնից ոյր վասն յատուկ խնդրած էին տմանք թէ՛ ի Մանչեստր թէ՛ ի Փարիզ՝ իւր անկարելի կարծելով, իբր թէ այնպէս ի Սուրբ Աթոռս հասանէ՛ր երբեք չպիտի ընդունին վարդապետ իւր մուրիակ սեպղով, որ սուտ զրպարտութիւն էր, թէ և բազում աշխատեաց, Սյայպն նախապաշարմունք չէք յերուսաղէմ ասելով, բայց ոչ կարացեալ համոզել՝ խօսք տուած էր ըստ խօստմանց նոցա գալ այնպէս և զբել նոցա բոտ գործադրութեանն, որ արար այնպէս:

1864 Ընտրի ատենապետ Ընդհանուր Ժողովոյ յանիշխանութեան Ընտրի պատրիարք ի նոյն ամի ըստ Սահմանադրութեան, որ դեռ վարդապետ էր, բայց ըն-

դուռնեղութեան խօսք չի տար, թէեւ շատ կ'օտարեցին բոլոր միաբանութիւնք, և անձաբացեալ հետազօրին ի Պոլիս այսպէս ի կողմանէ Տնօրէն Ժողովոյն թէ՛ Ձեռնարկն ստորագրաւ պատրիարք հայր, հեռագրով ծառնուցաւ էիք ընտրութիւնն պատրիարքութեան, որով ուրախացաք ամենեքեանքս, թէպէտ Եսայի վարդապետն չկամի յանձն առնուլ, այլ մեք համոզեմք զնա, ուստի չնորհք մեծ ունիմք զվեհեղ և զԺողովոյց և զհամայն ազգէ մերմէն:

Վերջապէս հրաւիրակներն հասանին ի Պոլսոյ, և ոչ ոք կրնայ համոզել և խօսք առնուլ, և կ'ըսէ. Ազգայ իր զաւակն ուզած է, կ'երթամ առանց յանձն առնուլ և խօսք տալոյ. եթէ խելքս կորցնայ այս աղէտից առջեւն առնիլոյ՝ զուցէ կ'ընդունիմ, ապա թէ ոչ կա'լ զիս հրաժարեալ: Աղէտից առաջը առնուլ ստեղծ այն էր՝ 120,000 զուրուշ տարեկան տուրքը(*) վերցնել տալ եւս, ալ ո՛ր գիտէ, և այսպէս ընդ հրաւիրակաց երթայ ի գոստանդնուպոլիս:

Ի դառնալ իւր յեմլմածնէ չորս ամիս կը բանախօսէ ընդ Ազգային Ընդհանուր Ժողովին հետ Սուրբ Աթոռոյս բարեկարգութեան են. առաւել 120,000 տնիրաւ տրոց, և վերջապէս հաճեցուցանէ զազգին և կտրէ նոյն հարկը տալոյ (որ մեծ չնորհք է յաստուածակոյս կողմանէ):

Ապա գայ հասանէ ի Սուրբ Աթոռ և սկսէ բարեկարգել ըստ կարողութեան են. Հաստատէ զԺողովականութեան վարժարանն:

Ջարդարէ եւ հաստատէ զգիտարարութիւնն՝ տպարանն:

Վերահորդէ Յոպպէի կալուածներ խարխաւեալ:

Շինէ կից վանուց վեց հատ պատուական մաղազայք կրկնալարի. զմին ի նուցանէ հաստատէ գեղատուն:

Բերէ յատուկ բօխիլ վանն Սրբոյ Աթոռոյս միաբանից են:

Կնէ Պրոպատիկէ աւագանին մօտ զետն մը 200 նապոյէտն, խանութ մի ի շուկայն կից Սարգիս վարդապետի խահլէի: Զնոնարիկ թովմայի տուն ըստած տե-

ղադն և բաւական յաղողէ, այլ զկնի որեւիցէ պատճառի՝ թշնամութեամբ, լաւ եւս է մատնութեամբ, ետ կը մնայ, և Տանկիք փոքր ինչ նորոգութիւն կ'ընեն առ ի երկնցուցանել զՄիաբանութիւնն, այլ ոչինչ աղղէ:

Թափէ ի ձեռաց Սահաթճի Դէորդ ըստածին զպատուական տունն Սրբոյ Աթոռոյ՝ 45-50 տարի գերութենէ ազատելով զայն. ի նոյն տարին 36 լիրա վարձ բերէ: իւրագործաւ զխոհանոց պատրիարքարանի՝ հասարակաց սեղան հաստատէ:

Երթայ յեղիպոսո՝ վանն Սուրբ Աթոռոյս 31) տարի միջոցաւ իրր կորուսեալ մեծագումար կալուածս վերահաստատելոյ. զկնի եօթն ամիս ժրջան շախատութեան կը վերադառնայ ձեռնունայն, այլ նոյն գործն չարուսակէ՝ զՍիմօն եպիսկոպոսն վէքիլ խրկելով:

Առաքէ ի Հապէչխտան՝ ըստ խնդրանացն Ազգային Ժողովոյ և Անդկոյ թաւաւուն՝ զՍահակ եպիսկոպոսն են:

Հանէ այցելուս ի գտանի եւ ի հաստատել վկորուսեալ կալուածս Սրբոյ Աթոռոյս յամենայն ուրեք և ի միխթարութիւն ժողովրդոցն:

Առաքէ ի Հնդկիս զՆերսէս վարդապետն վանն կտակեալ իրաց են:

Որոհեալ գտանէ Ռուսոյ պանդայի տրուած 10 հազար մանէթից թուղթն եւ առաքեալ զՍիմօն եպիսկոպոսն ստանայ զայն հանդերձ տոկոսովք:

Ուսակարեալ արգիլէ քաղաքացեաց անկայիք և խառնիխուռն հարսանիսն են. օրինաւորութեամբ հաստատէ առանց ծալ խուց հարսանիս տունի:

Մարկիցուցանէ քաղաքացի աղջկանց եւ աղայոց վարժարանն եւ քաղաք հոգ տարեալ աւելի ծաղկեցուցանէ զաղջկանց վարժարանն հաստատելով ի նմա պիտանի արհեստս:

Որոհեալ գտանէ զհին հեծեմն, Յոպպէ քաղաքի դրան մօտ 25-30 հազար զուրուշի արժողութեամբ արսայն ձեռք կը բերէ, զոր միւրին ծախել կամէր և որդէն մեզաթի հանած էր:

Ուսուցանելով զունն շախարհական Օրացոյց յօրինել, փոխադրէ տա Միաբանութիւնն յօրինել են:

Թափէ ի ձեռաց Պոլսեցուց զպարական

(*) Սկիւտարի ձեմարանին ի նպաստ երեսուցամի վանքէն վճարուած տարեկան տուրքի մասին է խօսքը:

Պալատն Կարապետ ամիրայի, որ կտակած էր Սրբոյ Աթոռոյն Երուսաղէմի, եւ տիրէ նմա օրինօք:

Առաքէ ի Ռուսաստան զԵրեմիա վարդապետն Խարբերդցի իբրեւ այցելու հըրամանաւ սրբազան կաթողիկոսին:

Շինէ վանուցս զիմացի պարտէզի պատն եւ զհինգ խանութս:

Միտու առնու 300 զազդիական ոսկով զխանութ մի ի Յորինափողոցն:

Շինէ Ռուսիոյ վանուց զիմացի մեծ արտին մէջ զպատուական սառնիչն (անձնօթ ուրուք յանուան ծախիւք) 20 կանգուն երկայնութիւն, 10 լայն, 12 բարձրութիւն:

Շինէ պղտիկ սարային կից փոքր ախոտն՝ սրճարանին կից:

Գնէ Համբարձման մեր սեղանոյն կրօնակը տեղ մի 300 նափօղտնի:

Հրատ. Մ. Ս. Ն.

ՊԵՏԱԿԱՆ

ՀԱՅ - ԵՐՈՒՍԱԼԻՄ

Գ. — ԽԱՋԱԿՐԱՅ ՇՐՋԱՆ(Գ)

Խաչակրաց շրջանը կը պարփակէ 417 տարիներու տեղուծութիւն մը: Այս չորս դարերու միջոցին կազմակերպուած են ութը խաչակրութիւններ: Անոնցմէ ոմանք չեն կրցած Ոսփորէն եւ ուրիշներ Աքքայէն տաղին անցնիլ: Այս չորս դարերու միջոցին՝ Խաչակրները տէր կը կանգնին Երուսաղէմի շուրջ մէկ դար, ուր կ'ունենան տասնհակ մը թագաւորներ:

Խաչակրներ ս'ըջան կը մօտենային Ս. Քաղաքին՝ ա'յնքան կը սաստկանային քրտատոնեաներուն նեղութիւնները, մասնաւորաբար հայերունը: Եզրատացնիք, որոնք կը տիրէին Երուսաղէմի, բռնի գրաւումներ կ'ընէին (պարէն, գրամ, անօթ, էային): Անոնք կը ձերբակալին ու կը բանտարկեն նաեւ վանօրէից առաջնորդներն ու քրիստոնէից զլխաւորները, որոնք կարգին նաեւ Գրիգոր Վկայաւէր կաթողիկոսը, որ ազօրքն այլազգեան կամակրան սպաննել զնա, եւ Տէր փրկեաց զնա ի ձեռաց նոցա» (Ուռ. էջ 326): Կաթողիկոսին հետ էին Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքը եւ միաբանութիւնը. այս ձերբակալութիւնը անշուշտ

այն պատճառաւ՝ որ Կիլիկիոյ հայ իշխանները կ'օգնէին Խաչակրներուն, եւ Եզրատացիք միեւնոյն կտակածն ունէին Երուսաղէմի հայ միաբանութեան եւ իր հիւրընկալած կաթողիկոսի մասին, որոնք կրնային զիւրօթիւններ տուած ըլլալ զաղտնի տեղեկութիւններով: Երուսաղէմի առաջին զրաւումը տեղի կ'ունենայ 1099 Յուլիս 15-ին:

Ս. Քաղաքի գրաւման առնիք իրենց ի գործ դրած ահաւոր նախճիրներէն յետոյ, Գողթֆրուս եւ ամրոյշ Խաչակրները կը հանեն իրենց արիւնոտ զգեստները, մէկզգի կը գնեն իրենց սուրերը եւ ըսկոտն ու զլխաբաց ուխտի կ'ելնին Ս. Գերեզմանին:

Ս. Յարութեան տաճարին մէջ Երուսաղէմի թագաւոր կը հռչակուի Գողթֆրուս: Ահաւաստիկ անոր հանդիսաւոր ուխտը. «Գըլխուս վրայ երբեք ոսկեղէն պահի չեմ գներ այն քաղաքին մէջ ուր փուշերով պոսկուեցաւ աշխարհի Փրկիչը»: Գողթֆրուս այս զգացումով ինքզինք երբեք երուսաղէմի քաղաւոր չէ կոչած այլ պաշտպան Ս. Գերեզմանի:

Գողթֆրուսի թագաւորութեան յաջորդ տարիներուն կը խմբադուրեն եւ կը կարգաւորուին օրինազրեք, որոնք կը դրուին Ս. Յարութեան տաճարը եւ կը կոչուին Assises de Jerusalem կամ Օրինազրեք Ս. Գերեզմանի (Lettres du St. Sépulcre):

Հպատակ ազգերու պահանջով, տեղական եւ իրաւական շէնքերը կարգադրելու համար կը կազմուին երկու առեաններ: Կապած չկայ թէ իրաւական պահանջներ կայացնող ազգերու կարգին կարեւոր տեղ մը կը գրաւէին Հայերը, որ Յունաց եւ հնդկական միւս ազգերու հետ այդ շրջանին ի-

(*) Այս գրութիւնը երոգեմ է բանաստեղծ Եղիշ Երեմի, գր. Ս. Արաքոյա ուսուցիչ վարդապետներէն չորս կատարեցին Հայ-Երուսաղէմ մասին, անցեալ արդի, ժամանակաշրջանի Լյարանին մէջ:

բաւուրնք ունէին իրենց ծէսօրն ու լիզուովը պաշտամունքը կատարելու Ս. Յարութեան տաճարին մէջ: Մինչդեռ Լատինաց համար Դոգմափրուա ի նորոյ կը կարգադրէ որ քրան կղերականներ ծառայեն Ս. Յարութեան տաճարին մէջ, որ մեծ նշանակութիւն ունի զիրք չունէին Եւրոպացիք առկէ առաջ:

Դժբախտաբար ո՛չ մեր պատմիչներու եւ ոչ ալ բոս Սաւաւանի մեր գլխանական թուղթիւրուն մէջ պատահելի մը կայ, որ լրին գաղափար մը տար մեզ այդ շրջանի Երուսաղէմի մեր միաբանութեան մասին: Բայց վերի ծանօթութեանց վրայ նպատակն է Իբեիլի այն տողը զոր նուիրած է Հայոց, նոր դասնասանգալիքի մասին խօսած առին: «Երուսաղէմի մէջ Հայերը Աւստրիականացի մը եւ անոր ձեռքին տակ երկու օգնական եպիսկոպոսներ ունին»: Թէեւ Իբեիլի գանց բրած է տալ ուրիշ մանրամասնութիւններ, բայց բազմաշգրտ մ. Ուիտի մը գոյութիւնը կը հաստատուի թէ՛ համեմատական մակարեւելեան մեծ է թէ՛ այն տուեալներով զոր կ'ընծայեն մեզ նախընթացներն ու ժամանակակից այլեւայլ պարագաներ:

Ա. — Երեմ Դեմբերդ Արքեպս., որ կաշառելով Երուսաղէմի խաչակիր աւագանին Արնուդի ձեռքէն յափշտակած էր Երուսաղէմի Լատին պատրիարքութեան աթոռը, Դոգմափրուայի մահէն յետոյ կը փորձէ ձեռք առնել նաեւ Երուսաղէմի քաղաքային իշխանութիւնը, Եկեղեցական Ուիտիերը կ'ընդգրկմանն եւ աւագանի դասակարգէն ոմանց հետ միանալով՝ Երուսաղէմի վրայ թագաւորելու կը հրաւիրեն Եգիպտոս հայաքաղաքի կոմս Բողուին Ա. աը Բուրբոն: Նորմալը թաղաւորը Ս. Բագալի մտերմ կը դիմաւորուի, Հայ, Յոյն եւ Ասորի հոգեւորականներէ, որոնք եկեղեցական թափօրով Ս. Յարութեան տաճարը կ'առաջնորդեն զինք յաղթական: Այս առթիւ Բողուինի հետ անտարակոյս Եգիպտոս եւ կիլիկիոյ գանազան քաղաքներէ բազմաթիւ հոյ ուխտաւորներ կուգան Երուսաղէմ յերկրպագութիւն Տնօրինական Սրբաւայրերու:

Բ. — Երուսաղէմի մէջ հայ հասարակութեան, առեւտրականներու եւ մանուսնիգ Հայիկ. Միաբանութեան զիրքին մեծութեան ապացոյց են նաեւ սա իրողութիւնները:

Երուսաղէմի Գ. խաչակիր թագաւոր

Բողուին Բ. քաջարձակ իշխելու եւ կարգ մը նուաճումներ ընելու համար թոյն կը խմցնէ բազմաթիւ հայ իշխաններու ինչպէս նաեւ Լատինաց Սուփանոս պատրիարքին:

Բողուին Բ. Թիրապետելու իր իղձին հասնելէ յետոյ մանուաւոր դաշնագրերով եւ հրամանագրերով կ'արտօնէ որ քաջարձակագէտ մաքսադերձ ըլլան Հայոց, Յունաց Ասորոց եւ Սարակինոսաց միջոցաւ Երուսաղէմ բերուող հացահատիկները, ընդգնդէնները եւ այլ ուսեստեղէնները:

Այս շրջանին Հայ Երուսաղէմ քաղաքական մարդերու մէջ եւ ունեցաւ ազգեցիկ զիրք: Մանօթ են խաչակրաց Երուսաղէմի մօտենալու միջոցին՝ Եգիպտացոց Գրիգոր Վկայաւոր կաթողիկոսի եւ Ս. Ուիտի մասին սնուցած կատկածը եւ խիստ վերաբերմունքը:

Յիշել պէտք է նաեւ սա իրողութիւնը թէ երբ Բողուին Բ. 1123ին գերի կը տար ուի Եգիպտացիներէն, խաչակիրներ չեն կրնար իրենց միջոցներով ազատել զայն, ճարահատ կ'ապաւինին Երուսաղէմի Հայոց եպիսկոպոսին, շուրջելով շատ գեղեցիկ եւ մեծ խոստումներ, որոնք կարգին նաեւ Ատէպէ կամ Պէլիթ Արիֆ անուն գլուխ մը, յաջողութեան պարագային՝ Հայոց պատրիարքին տալու յանձնառութիւնը:

Այդ միջոցին Եգիպտոսի տէրն էր իսլամ Սուլթան Մուհամմադ Քալայի, որուն քով մեծ յարգ ու համարում կը վայելէին Եգիպտոս հայերը: Սնոնցմէ մին՝ Վահրամ Պահլաւունի, վէլիրն էր Տաֆլիկ եւ ունէր սա տիրուղոսը Թան Էլ Տուլի (= Թագ Հայքենաց կամ Կայսրութեան(*)):

Երուսաղէմի Հայ եպիսկոպոսը 1136ին Գ. կ'երթայ Եգիպտոս եւ Վահրամ Պահլաւունի միջոցաւ ազատելով զԲողուին Բ. առաւելագոյն չափով կը բարձրանան Հայոց վարկն ու հեղինակութիւնը(**):

Երուսաղէմի հայ Միաբանութեան եւ Հայ Եկեղեցւոյ համար շատ օգտակար կ'ըլլայ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի կաթողիկոսի 1142-ին ուխտաւորաբար Երուսաղէմ գալը

(*) Տե՛ս այս մասին Գ. Մարտիանի յօդուածաշարքը՝ «Սիոն», 1937, էջը 153, 184, 287:

(**) Michel de Marachi անուն Յակոբիկ Գրիգորին 1138ին գրած ձեռագիրը ըստ Abbe Martinի (տե՛ս «Սիոն» 1929, էջ 262):

և այդ առթիւ Սիսիւի Վերնատան եկեղեցւոյ մէջ գումարուած ժողովին մասնակցելու՝ Պաշտօնական հայրապետ իր հմտալից նաւով Հայոց եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութիւնը հանդիսադրելով՝ կը ցրուէ Լատինաց կաթոլիկները, կը մտերմացնէ Լատին և հայ Միաբանութիւնները, և իր ազդեցութեամբ կը կարգադրուին Ս. Տեղեաց իրուական կարգ մը կնճռոտ խնդիրները։ Այսպէս Երուսաղէմի մէջ է որ առաջին անգամ ըլլալով կը սկսի Հայ և Լատին Եկեղեցիներու մերձեցման ձեռնարկը։

Կը կարծուի նաև թէ Պաշտօնական հայրապետ Երուսաղէմի մէջ ականատեսն ըլլալով հայ և օտար ծխական զանազան հանդիսութեանց կը ապաւորուի և իր Աթոռ Վերադառնալէ յետոյ կարգ մը բարեկարգութիւններու կը ձեռնարկէ, կամ թեւ չազդուութիւններ կ'ընէ այդ մասին իր եղբորը՝ Ներսէս Շնորհալոյ։

Հայերը Երուսաղէմի մէջ կարևոր թիւ և դիրք մը ունենալով հանդերձ, Հայոց Եկեղեցւոյ Բիւզանդական և Լատին Եկեղեցիներուն հետ մշակած բարեկամութեան շնորհիւ, Պաշտօնական տէրութեան դէմ երբեք չբռնական յանցանք չեն գործած, մինչ Յուսաց և Ասորոց մասին ծանր ամբաստանութիւններ կան (Սաւալ. էջ 394)։

ՍԱԼԱԵՏՏԻՆԵԱՆ ՆՈՒԱՃՈՒՄԸ ԵՒ ՀԱՅ-ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԸ

Սալաէտտին 1187 Հոկտեմբեր 3ին կը գրաւէ Երուսաղէմը Պաշտօնականներէն։ Անոր այդ առթիւ ցոյց տուած վիհանձնութիւնը զմայլելի է. ոչ մէկ Պաշտօնական իշխան կամ թաղաւոր կրնայ բաղդատուիլ իրեն հետ(*), Սալաէտտին արիւն չի թափեր Ս. Քաղաքին մէջ, այլ Բալէան թաղուհիին հետ իր ունեցած համաձայնութեան համեմատ, իւրաքանչիւր այր մարդու համար 10, կնոջ՝

5 և տղու՝ 2 զահեկան փրկագինները կ'առնէ, 3000 շքաւոր գերիներու ալ շնորհքը նետով կ'արթմակէ։

Ան մասնաւոր համարանք ցոյց կուտայ Երուսաղէմի գրաւման միջոցին հոն գրաւուող 1000 հայերու և 500 հայ կրօնաւորներուն, վասնզի ոեւէ հայու համար փրկագին չ'առնէր։

Հայ կրօնաւորներու այդ շրջանին 500 հոգւոյ բազմութիւնը, եթէ ճշդօրէն անոնք Աւետիաց Երկրի մեր զանազան վանքերէն հաւաքուած ըլլան, դարձեալ հաւատարմք մըն է հայկական վանքերու շատութեան, և Հայ-Երուսաղէմի հոգևոր ու անտեսական վիճակի բարգաւաճութեան։

Յայտնի է թէ Սալաէտտինի Երուսաղէմի գրաւումը աղէտ մը կ'ըլլայ Լատինաց համար, որոնց պատրիարքը Թփան գինով կը վաճառէ շատ բան, ինչք, ստացուածք, սրբութիւնք և սրբավայրք և իր 13,000 կրօնակիցներով՝ կը հեռանայ Ս. Երկրէն։

Լատինական այդ գաղթէն բնականաբար ամենէն աւելի օգտուած պիտի ըլլան Հայիւր, թէ՛ անոնց հետ իրենց մշակած բարեկամութեան, թէ՛ իրենց Սալաէտտինէ գտած ապահովութեան և թէ՛ մանաւանդ իրենց գնելու կարողութեան շնորհիւ — Այս ենթադրութեան ապացոյց մըն է պատմութեան այն փաստը, ըստ որում երբ Սալաէտտին փակեց Ս. Յարութեան Տաճարին գուռը և իսպառ արգիլեց քրիստոնեայ ուխտաւորներու ելնաւորը. «Քրիստոնեայ Հայք հատուցանելով զմեծ գումարս գրամոց Սալաէտտինի զենքին զտէրուհական Գերեզմանն և զՏաճարն» (Աստուածատուր եպոս, Ժամանակագրական Պատմ. Երուսաղէմի, Ա. հտր., էջ 157-8)։ Այս կերպով ուրեմն Ս. Յարութեան Տաճարը Սալաէտտինի ժամանակ Հայոց սեպհապետութիւն եղած է։ Այս իրողութեան ստույգ ըլլալուն ապացոյց է պատմական սա վկայութիւնը։ Երբ Ֆրետերիկ կայսրը հակառակ պայաի դժուարութեան և նպովքներուն 1229ին Միլէք Քամէշի հետ համաձայնելով առանց արիւն թափելու կը տիրանայ Երուսաղէմի և իր մեծամիճներով կ'երթայ Ս. Յարութեան Տաճարը և կարճ պիտի մըն ետքը, աւազանոն ձեռքով աւազ սեղանին վրայ զետեղուած ոսկիէ թագը կ'առնէ և իր գլուխը դնելով՝ Երու-

(*) Ըստ Լատին ականատեսն պատմիչ Raymond de Appellesի, հաւաք են խաչակրաց զործած Նախիւրները։ Առաջին անգամ Երուսաղէմը գրաւած ատեն անոնք Սողոմոնի տաճարի շրջափակին մէջ այնքան շատ իսլամ կը կոտորեն որ թափուած արիւնը կը հասնի մինչև ձիերուն ծունկերը (Պաշտօնական, էջ 65)։ անոնց թիւը 65-70,000ը կ'անցնի, բացի մեծ սինականէն մէջ այլուստ չ'ընայ բազմութեան։

ստղէմի թագաւոր կը հռչակէ ինքզինքը, Հայ Միաբանութիւնն է որ թափօր կապ-մելով՝ կը մեծարէ քրիստոնեայ Յրետիրիկ թագաւորը:

Սալաէտօտին ուզած է իւրացնել նաեւ Ս. Յակոբը, բայց զիջելով Հայոց խնդրանք-ներուն և քննանքուն, կը շնորհէ զայն ի-րենց: Աւանդաբար կը պատմուի որ Սա-լաէտօտին Աւագ սեղանին կանթիւր վառել տալով քարաշէն հիւսել կուտայ Տաճարին քուրք մուտքերը. և երբ հօթը տարի յե-տոյ Գամասկոսէն կը վերադառնայ՝ բանիւ կուտայ զայն և կը տեղնէ որ կանթիւր վառ կը մնայ տակաւին, շուրջանակի սար-գի ոստայն հիւստեած. ի տես այս հրաշ-քին՝ Տաճարը կը շնորհէ Հայոց, որոնք այդ հօթնամիտայ միջոցին գաւթի Ս. Գեորգ խորանին առջև արարողութիւն կը կատա-րէին:

Իսկ Սալաէտօտինի հայոց հանդէպ ցոյց տուած մեծ բարեացակամութիւնը յառաջ կուգայ իր հայաստանեան ծագումէն (*):

Սալաէտօտին օրով Հայ-Երուսաղէմի վայելած առանձնաշնորհութեանց մասին պատմական ցան ու ցրիւ սկնարկութիւն-ներէն շատ աւելի մեծ ու անգին վաւերա-գիր մըն է 1187ին Սալաէտօտինի հայ կրօ-նաւորներուն տուած իր հրովարտակը, ո-րուն թարգմանութիւնն կը քաղենք հետեւ եւլ տեղեկութիւնները (Տէմ Աստուածա-տուր եպս. ի Պատմ. Երուսաղէմի, Ա. հա-տոր., էջ 160-163):

«Ս. Երկրի մէջ Հայոց հետեւակ կը ճանչցուին Հապէշները, Գաղտները և Ասո-րիները, և կը յարգուին անոնց իրանուք-ները:

Ձերմօրէն կը յանձնարարուի պաշա-պանել հայերը և անոնց պատկանող բոլոր

վանքերը, եկեղեցիները եւ ամէն կարգի ստացութիւնները:

Ս. Երկրի հայապատկան սրբաւայրե-րէն յանուանէ կը յիշուին Ս. Յակոբ, Ս. Փրկիչ, Ս. Հրեշտակապետ, Բեթղէմէմի և Նապլուսի եկեղեցիները, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ՝ Ս. Գեորգմանը, Ս. Գողգո-թան, վերին և ստորին յարկերով միասին, Ս. Յովհաննու եկեղեցին և ի սքզակայս ե-րուսաղէմի թէ ի ներս եւ թէ յարսմս, որք եւն սեպնակաւորութիւնք ազգին հայոց, որոց վասն չունին հալաւաւորութիւնս ինչ օսար ազգք բրիսանցիցը:

Կը յիշուի զաշնադիր մը ըստ որում հայեր որեւէ կերպով պիտի չօգնեն իսլամ-ներու թշնամիներուն եւ տէրութեան մէջ խռովարարութիւն յարուցանողներուն:

Ն Ե Ր Գ Ի Ն Կ Ե Ա Ն Գ Ի Ն Ծ Ե Ա Ր Կ Ն Ե Ր

Ճաւախէ ոք ցարդ պակաս կը մնան նաչակրական շրջանի Հայ-Երուսաղէմի Միաբանութեան անհատական ու խմբական կեանքին ու նկարագրին մանրամասնու-թիւնները: Յուսալով որ ազագային կը յայտնուին անոնք, առ այժմ հետաքը-քըրութեան համար կը քաղենք Սալաէտ-տինի տիրապետութիւնէն յետոյ արձանա-գրուած այն մի քանի դրուագները, որոնց-մէ ոմանք եթէ չափազանցուած երեւոյթ մըն ալ ունենան իսկապէս, կ'օգնեն մեզ գաղափար մը կազմելու Հայ-Երուսաղէմի մտահոգութեանց և ձգտումներու մասին:

Այդպէս է զոր օրինակ, Աբրահամ Բ. պատրիարքի ժամանակ, 1191ին պատահած Ծաղապտիկին առթիւ հայոց ճշապալոյցի օրը միայն Ս. Յարութեան կանթիւններուն վառուիւր, որուն ականատես եղած կըլ-լան վրաց թամար թագուհոյ և հայազգի ջաքարիւս սպարապետի պատգամաւորները:

1222ին Յովհաննէս Գառնեցի վարդա-պետին Յորդանանու մէջ այլազգի մկրտելը:

1223ին միևնոյն Յովհաննէս վարդա-պետին առաջնորդութեամբ 40 հայ ուխտա-ւորներու Երուսաղէմէն Սինա ուխտի եր-թալը:

Իբր վերջին օրինակ կը յիշենք այստեղ «Ճգնաւորն և արժանաւորն պատուելի աս-տիճանաց եւ կոչմանց, այրն անուանի եւ յերեւանի աշխարհի» Գարդմանի արքեպիս-կոպիտը:

(*) Սալաէտօտին մայրը կը կոչուէր Եաքէ, հայրը՝ Էյուպ, հօգեղաբար Երկրէն: Երկու եղ-բայրները նշանաւոր կը հանդիսանան Նուբէտ-տինի բանակին մէջ, ըստ օտար պատմիչներու անոնք Մարասանցի էին և ըստ մեր ազգային պատմագիրներու՝ ժամանակ մը կը բնակին Դուին և Ելիզբոր խաչկերութիւնէն առաջ կը միանան Աթաբէկեաններու:

Սալաէտօտին զեռ 14 տարեկանին՝ բանակին գլուխը կ'անցնի և փոխելով իր հնչտաւէր կեն-ցաղը, օրերի կ'ըլլայ ամենաւ իր ասպետական ոգիով և ծանրաբարոյութեամբ:

կոպոս Յովհաննէս Տուեցիի ուխտաւորեալան կեանքին զոյգ գրուադները:

Հատ Վարդան պատմիչի (էջ 153, 155) Տուեցին արեղայի մը հետ բոկոտն քալելով Երուսաղէմ կուգայ և ուխտաւորաբար Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, ոտքի վրայ, անցնաց, անկեաւկուր, լուսեքաւք և աղօթքով կ'անցնէ աղուհացից օրերը: Նա կը սիրուի ամենէն, մանաւանդ Ս. Գերեզմանի պահապանէն: Վախճանած է 1263ին իւրապէս Նորբերդ անապատի մէջ: Վարդան վարդապետին խնդրանքին վրայ ինք անձամբ կը պատմէ հետեւեալ երկու գրուադները:

ա. Ս. Գերեզմանի պահապանին թեւադրութեամբ՝ «Գնեցի երեք կոնթիզ, և կախեցի ի վերայ Սուրբ Գերեզմանին. յաջմէ յանուն Փռնազաց, և ի ձախմէ Յունացն և ի միջին զՀայոցն, որպէս ինքեանք սովորէին. թերեւս փակեցաք զգուռն և մատանեցաք: Եւ ետ ցիս պահապանն զմատանին և զբանալին յաւերսն մեծի ուրբաթուն. և յաւերսն մեծի շաբաթուն՝ յին ժամուն մինչ կայաք յաղօթն՝ առհասարակ ամենայն քաղաքն և աղօթականքն եկեալ ի հեռաստանէ, ասէ ցիս պահապանն դուքային, Տէ՛ր հրամէ՛, և բաց, զի իշուս լոյսն. և չողայ բացի, ի վեր առեալ զմատանին. և ճշմարտապէս առանց կարծեաց միջին կանթեղք վառեալ բորբոքէր անպատմելի գեղով»:

բ. «Ձողայ ի սուրբ Բեթղեմէմ, և տեսի անդ զսուրբ առաքելոցն պատկերսն նկարեալ ի պարիսպ եկեղեցւոյն, եւ Տաճիկք ի պատճառս անարգութեան փորեալ էին զայն. արտմեցայ ընդ իրսն, և աղօթեցի առ սուրբ առաքելայն աղաչելով յայտնել ինձ՝ եթէ հաճո՞յ է նոցա ամենայն ուրիշ նկարել զնոսա: Եւ յորժամ դարձայ յերուսաղէմ՝ յայնմ գիշերի տեսի ի տեսլեանն երկու արտ փառաւորս, զի գային առ իս, և ելի ես ընդ առաջ նոցա և ասացի, թէ մի՞ջ էք սուրբքդ Աստուծոյ, և նոքա ասին, Պետրոս և Յովհաննէս, որ աղաչեցիր ցուցանել քեզ վասն ձեակերպելոյն զմեզ քրիստոնէից՝ որ բնաւ չէ մեզ հաճոյ և ձանձըրացեալ եմք» (անդ):

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԱՐԲԱՅԱԶՈՒՆ ՀԱՅՈՒՆՏԱՒՈՐՆԵՐԸ

Հայկական-Երուսաղէմի Սալաէտօինեան տիրապետութեան այս շրջանը փակելու առթիւ հարկ է գիտել որ Երուսաղէմ Օսմանեան տիրապետութեան տակ ինչպէ՞ս առաջ, աստի՛ մըն ալ՝ մօտ 7 տարի Հայ-Թաթար իշխողներու ենթակայ եղաւ:

Երուսաղէմի Քաղաքական պատմութեան վրայ կատարուած այս ընդհանուր ակնարկէն յետոյ, ստորեւ կը նշանակենք Խաչակրաց եղանկի (1099-1516) Կիլիկեան հայ իշխաններու եւ քաղաւոններու այցելուութիւնները եւ բողոքացած յիշատակները:

ՌՈՒԲԷՆ Ա.— Սմբատ Գուռգուստրը կը գրէ. «Ի թուին 630 զնաց պարոն Ռուբէն յերուսաղէմ շատ ծախօք, եւ ա՛ռ իւր կին զգուստրն Քարաքոյ տիկնոջն» (էջ 103):

Ռուբէն զայս ըրաւ նեղուած յոյն կայսրերու հայոց հանդէպ ի գործ դրած դաւաճանական և այլ բռնութիւններէն: Ան այլ ևս յունական ուղղանաւորութեամբ զօրանալու ակնկալութիւնէն յոյսը կտրած, 1181ին անձամբ Երուսաղէմ եկաւ, լատիններուն հետ խնամութիւն հաստատեց, ամուսնանալով Քէրէկի և Թորանի իշխան Հիմֆրիսի իրապէս աղջկան հետ:

ԹՈՐՈՍ Բ. ի համար Օրմանեան առանց աղբիւրը ցոյց տալու կը գրէ «Մինչ և Երուսաղէմ ալ գնաց» (Աղագապատում, հտծ. 949, հմտ. հտծ. 948):

ՀԵԹՈՒՄ Ա.— Դանակցութեամբ Հուլաու իսկին եւ զինակցութեամբ Շահնշահի որդի Ջաքարիայի, Սմբատ Ուռուղլեանի, Բաղդատունի Կիւրիկի որդի Դաշխաչին, Քիթբուղայ քրիստոնեայ մեծ զօրազուլտին և այլոց հետ կը գրաւեն Բերիա, Դամասկոս: Վերջին կուրը տեղի կ'ունենայ «առ ստորոտով Թաքորական լեռինն» (Վարդան, էջ 152), ու կը թուի թէ իր հասնիքն մինչեւ Երուսաղէմ: Կիլիկեան շրջանի աղագային պատմիչները Հեթում, Կիրակոս եւ Մաղաքիա որոշ կերպով չեն յիշեր Հեթում Ա. ի Երուսաղէմ գրաւելը կամ այցելելը: Կերէի թէ Երուսաղէմի ժամանակագիրները, Աստածատուր եպս. և Սաւաան իւ-

րենց հաւատարմութիւնը կը հիմնեն Վարդանի սյուրով փառաւորեցաւ անուան Քրիստոսի յարաքայն Հեթումոս խօսքին վրայ որ կնիքն է Թաքոր լիբան կռուի անխարկութեան:

ԼԵՒՈՆ Գ. — Պիպարոսի (Փնտուխտար) յաջորդը՝ Բիւաուն՝ Եղիպտոսի զարմը բարձր քանալուն պէս երբ կ'իմանայ որ Լեւոնի առաջնորդութեամբ Թաթարները հասած են Սինչեւ Ասորիք, կուգայ արգելիլու անոնց յառաջացումը. բայց պարտուելով Լեւոնէ կը հայածուին Սինչեւ Պաղեստին: Իսկ երբ Բիւաուն զօրանալով կը նուաճէ Կիլիկիան, կ'ըսուի թէ Լեւոն յանձն կ'առնէ իր երգումը դժգոհ պարագային, հրեասն անգամ Երուսաղէմ երթեկեկէլ բոկոսն:

Վահրամ Բարունի, որ ըստ ոմանց ատենադպիրն է Լեւոն Գ.ի, եւ անոր հրամանաւ գրած է տաղաչափեալ Պատմութիւն Ռուբինեանց մը, կ'անկարկէ այդ իրողութեան իր հետեւեալ քառեակովը (էջ 225).

« Ես սուլթանեմ՝ հրաման առեալ,
ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ՝ եղեւ մեծալ.
Անդ նաչեղոյմ՝ երկրպագեալ,
Եւ քողովքիմ՝ մեղաց խնդրեալ »:

ՀԵԹՈՒՄ Բ. — Որ դաշնակցութեամբ Թաթար Ղազան խանի՝ կը յաղթէ Մէմուլը-նեբու եւ ուխտաւորաբար այցելելով Երուսաղէմ գեղեցիկ յիշատակներ կը թողուս (*) (Սաւալան, էջ 505-6):

Հաւանաբար չի՞թի մը կայ Հեթում Ա.ի եւ Բ.ի Երուսաղէմի տիրելու գրուածքին մէջ (Աստուածատուր Եպոս, էջ 197):

ԼԵՒՈՆ Զ. — Որու 1381ին Երուսաղէմ այցելութեան տխուր մանրամասնութիւնները ծանօթ են:

* * *

Կիլիկեան հայ թագաւորներու եւ Պալատներու Երուսաղէմ այցելութիւնները անշուշտ մեծապէս նպաստած պիտի ըլլան Հայկական Երուսաղէմի, տնտեսապէս եւ բարոյապէս բարձրացման, ինչպէս նաեւ մեր գոնձատան ճոխացման: Ս. Տեղեաց

մէջ դեռ կը մնան անոնց անգին յիշատակները:

Գեթումանիի Աստուածածնայ տաճարին մէջ Ս. Կոյսի դերեզմանին կից սեղանը և Ս. Գեթումանի սեմաբը անգիտաբարնիլ յիշատակներն են Հեթում թագաւորէն, այս վերջինը 1311ին կը տրուի Ղպտոսի, Եղիպտոսի մէջ անոնց կողմէ հայոց տրուած եկեղեցիի մը փոխարէն: Ս. Թոքոսի եկեղեցին (1286ին). Ս. Սեփանոսը (բայց Ս. Լուսաւորչի սեղանէն զոր շինած է Շղթայակիր պատարարը). Ս. Յակոբայ գաւիթին սալախտակումը. Ս. Հրեոսակապետի պարիսպը, ըստ 1836ին Ս. Յակոբի ձախակողմի սիւնին վրայ երեցած սա յիշատակարանին:

« Ի թուականութեան Հայոց 215 (= 1386) նուաւստ ծառայ ամենայն քրիստոնէից ԵՄԼԿԱՅ վարդապետս, յարեւելից եկաք յաստուածակոյն քաղաքս Երուսաղէմ, արդեամբք եւ ընիթք սուրբ թագաւորին Հայոց Լեւոնի և կաթողիկոսի տեառն Յակոբայ [Կլայեցույ] ի Սուրբ Յակոբ, եւ զգաւթիս սալեցաք, Հրեշտակապետն պալապեցաք, որք կարդայք՝ սուրբ թագաւորին և իւր գաւազանց յերկար կեանս խնդրեցէք » (Սաւալան, էջ 499, ծանօթ.):

ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

Ապահովաբար խաչակրաց շրջանին հայկական գաղութներ եղած են Երուսաղէմի, Բեթղեհէմի, Քէրէկի, Սալթի, Շորակի եւ Մոնրէալ բերդաքաղաքներու մէջ:

1878ին Քէրէկի աւերակներէն Ս. Յակոբ բերուած է հայկական եկեղեցւոյ մը յիշատակարանն այս վերապատկեմամբ.

« Աս եկեղեցին Ս. Յակոբ անունով Հեթում թագաւորին ժամանակ յինցեաւ Երանուհի տիկնոյ Զապիլին Յնայնիօնի պատերազմէն վերջը յաղթանակ ենալով 220 (= 1257), Արձանագրութեան ներքեւ կայ զինանշան մը նիւպանեւ և զորոնք և անոնց մէջ խոյր մը:

Նապուսի եկեղեցին կը յիշուի Սաւա-էտոնի իրողարտակին մէջ:

Սալթի գաղութին և Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մասին տեսնել Միգրտի Աղաւունի Եպոսի վանքի եւ Եկեղեցիներ, էջ 438-9:

Թաքոր լիբան հայ եկեղեցին, որուն քանդուիլը կը յիշուի, երբ Երուսաղէմի

(*) Տե՛ս Միգրտի Արքեպոս. Աղաւունիի յօդուածը այդ մասին «Սիոն» 1938 Յունուարի Թիւնի մէջ, էջ 18:

Պաղատին կոմսը Տիրերիոյ կողմերը կը յարձակի Մամտուրի (Պարսիկ) բանակին վրայ, որ յազթանակ տանելով կը կործանէ Թաւրոս լեռան հայ, յոյն եւ լատին վանքերը:

Յովակիմայ եւ Աննայի տան տեղւոյն վրայի հայկական (հոյակապ) եկեղեցին, զոր Սալաէտտին կը վերածէ մասրաւի Սալահիէ անուանով: Անոր աւերակներուն հողերը Օսմանցիք կը թափեն մերձակայ Պրոպատիկէի աւազանին մէջ: 1856 էն ի վեր լատինները տիրած են անոր եւ հիմակ կը գործածեն իրր վարածարան: Յովակիմ-Աննայի բնակարանի եկեղեցւոյն հայկականութեան ապացոյցներ են մեր Զեռագրաց Մատենադարանի «ի տանն Յովակիմայ եւ Աննայի» եղած ընդօրինակութիւնները եւ 1728ին Հաննէ վարդապետին անկէ բերած ու Յորենաթաւ զին գրան վրայ ագուցած խաչքարը:

Ս. Մարկոս Աւետարանչի վանքն ու եկեղեցին գերեզմանատունով հանգրձնելու համար մէջն զուրա Բեթղեհէմի ճամբուն վրայ (Աստուածատուր եկաւ, Պատմ. երուսաղէմի, էջ 218):

Զեռագիրներ. — Կիլիկեան շրջանին առաւել չափով կը ծաղկի հայ գրչութիւնը: Կիլիկիան եւ Հայաստանի վանքերուն պէս երուսաղէմի եւ առ հասարակ Ս. Երկրի վանականներու գլխաւոր զբաղումը, Ս. Տեղեաց պաշտպանութենէն զատ՝ կ'ըլլայ ձեռագիրներու ընդօրինակութեամբ բազմացումը:

Մեր վանքերուն մէջ պատմատուող ապագայ յայտնականները, որոնք երբեմն համաբաւոր ուսուցիչներ ալ ունեցած են, ինչպէս Վարդան Արեւելցի(*), Դրիգոր Վրդ. փիլիսոփայ եւ այլք որոնք Ս. Դրոց ուսման հետ զուգընթացաբար հմուտ եղած են նաեւ արտաքին ուսումներու:

Ուսակրաց շրջանին մեզի հասած են շատ թանկագին ձեռագիրներ, որոնց յիշատակարաններն են գլխաւոր աղբիւրը Սալահիէ վանքի շրջանին հայ երուսաղէմի պատմութեան:

Մեր Զեռագիրներու կարգին կ'արժէ յիշել նաեւ իբր նուէր տրուած անգլիս յիշատակները, որոնցմէ՝ Կեռան թագուհւոյն երկաթագիր մագաղաթեայ Աւետարանը:

(*) Որ 12 տարի երուսաղէմ մնացած ու զբուսեցած զեղեցիկ յիշատակներ թողած է:

Պօղոս Ա. Արարատեցւոյ թիւ 1 ծառն տիրը որ 400 տարի կարգացուած է Ս. Յաւորայ սեղանատան մէջ:

Ազգային եկեղեցական կեանքի մէջ, ինչպէս միշտ, այս շրջանին մանաւանդ Հայ երուսաղէմ՝ Ս. Տեղեաց իրաւանց պաշտպանութեան կարգին՝ նախանձախնդիր եղած է նաեւ Հայ եկեղեցւոյ Ուղղափառ դուռնութեան անաղարտ պահպանման: Ժամանակակից Աթոռակալներէն Սարգիս պատրիարք (Աթոռ բարձրացած 1281-ին) ուղղամիտ եւ հաստատամիտ անձնաւորութիւն մը, արիաբար ծառացած է Սոսի Աթոռին լատինամոլ ձեռնարկներուն դէմ:

ԶԳՐՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Խ Ա Լ Դ Բ Ա Ռ Ե Ր
ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

Անցեալ դարու հեղինակաւոր բանասէր-պատմաբաններէն մէկը, Դը Լագարդ, կը գրէ(*) որ երբ լոյս տեսաւ իր առաջին աշխատութիւնը հայերէնի մասին, էօթէն Բիւռնոֆ, Արեւելագիտութեան հիմնադիրներէն մէկը, իրեն գրեց հետեւեալը:

«J'ajouterais que j'ai lu avec un vrai plaisir et un grand fruit votre dissertation sur l'analogie des lettres arméniennes avec le Sanscrit. Vous êtes, à mon avis du moins, dans la bonne voie, je dirais même dans la seule que puisse conduire à des résultats sûrs. Il faut appliquer à l'étude des langues les procédés rigoureux d'une sorte d'anatomie Comparée. Cela est surtout nécessaire pour celles, qui, comme l'Arménien, cachent sous des caractères tout à fait spéciaux le fonds par lequel elles se rattachent à des bases actuellement oubliées».

(*) Paul de Lagarde. Symmicta, Göttingue, 1880: Ներածութիւն, էջ III: Լագարդի առաջին փորձերն լոյս տեսան 1850 էն սկսեալ:

Այլուր որդէն ներկայացուցած եմ վերջին մի քանի տարիները գիտական հարցաւորութիւնները հայոց լեզուի բաղկացութեան մասին⁽²⁾։ Պէտք է աւելցնել նաեւ Հրօզնու⁽³⁾ ենթադրութիւնը եւ Յրեղբերիկ կարծիքը⁽⁴⁾։

Սակայն 50 ական թուականներէն իվեր լոյս աշխարհ եկած են Բիւռնագի նախատեսած մոտացեալ լեզուներն, գոնէ անոնցմէ մէկ քանին, ինչպէս խաղերէնը եւ խառախական 5-6 բարբառները, թո՛ղ թէ Ակաաական լեզուախումբը։

Հազարդի վերոյիշեալ գործերն աչքէ կ'անցնէի 1931 թ աշնան, երբ լոյս տեսաւ Դր. Է. Կարոտի Geschichte der Armenischen Philologie (Հայդլերբը, 1930) և քիչ յետո՛յ անոր Atlantis (Հայդլերբը, 1931)։ Միտած մանակ իբրեւ ետեւէ լոյս տեսան Դր. Յօհ. Յրեղբերիկի մի շարք եզրական փորձերն խաղաւորական լեզուի եւ քերականութեան վրայ, որոնք պիտի յիշուին ստորեւ։

Ուշագրութեամբ քննել է եւ համադրել յետոյ մննչեւ 1931 թ վերջներ լոյս տեսած բանասիրական հրատարակութիւններն, աւելցուած էի հետեւեալ տողեր. — «Ուալը լեզուի նորագոյն ուղիղ ընթերցումներն՝ միացած բաղդատական լեզուաբանութեան ամրակուռ կանոններին մեր առջեւ կը բանան հայ բառամթերքի անպարագրելի հրաշարարութիւնները։ Հայ բանասիրութիւնն ընդհանրապէս, եւ հայ լեզուաբանութիւնը մասնաւորապէս, պիտի գործեն մեծագոյն սխալը՝ ընտրելով գիտական հետադադարութեանց նեղ եւ սահմանափակ շրջակիւն։ Հիւրըմանի⁽⁵⁾ echtarmenisch (զուտ, սկզբընաւորապէս հայերէն) գլխին տակ գետեղած բառերն, ինչպէս նաեւ «պարսկական» կոչած բառերի ստուարագոյն մասը, սծանցուած կրնան լինել գլխաւորապէս իտալերէնից առնուածն։ Դեռ անհնարին Սիլուս եղմանիլ Բօղազ-Բէջօյի խառնի գիւլանէն գուրս եկած խուրրի բնագրերն մա-

նաւանգ Դիւլամիւլ վիպերգութեան խուրրական Բեկորը⁽⁶⁾։ Նոյնպէս անընթեանելի կը մնայ մօտ 50 տարի առաջ Թէլ-Էլ-Ամառնայի մէջ գտնուած Միտաննու Տուշրաթաթագաւորի նամակը՝ խուրրի-Միտաննի լեզուով⁽⁷⁾։ Ուրեմն առայժմ անհնարին է ունէ կարծիք յայտնել իտալերէն-Միտաննական⁽⁸⁾ և խաղի լեզուների յարաբերութեանց մասին։ Այսու ամենայնիւ պատմութիւնն եւ աշխարհագրութիւնը հակամէտ են à priori թեւադրելու որ նախիկ համադաշնացութեան մէջ գերակայութիւն ձեռք բերող խաղի ժողովուրդը⁽⁹⁾ իր լեզուն և մշակութիւնը ժառանգած կրնայ լինել իր նախորդներէն, ճիշտ ինչպէս հայ ժողովուրդը ժառանգեց իր անունն, լեզուն եւ քաղաքակրթութիւնը՝ իր խաղի նախահայրերէն։

1931 թն վերոյիշեալ տողերն գրելէ յետոյ ծագած են նոր լոյսեր։ Յրանաական պեղումներն ի Սուրիա, Գիրմանականներն՝ Փոքր Ասիայ զանազան կողմեր, և մանաւանդ Ամերիկեաններն՝ Նուշու եւ հիւսիսային Իրաքի այլ մասերի մէջ, ի յայտ բերած են լրացուցիչ եւ լուսաւորող նոր հիմքեր։

Այդ հիմքեր վայրկիւս կը շրջեն Արեւմուտքի բարձրագոյն գիտականութեան 400 ամեայ դասական աւանդութիւններն, կրեւտէի եւ Միկինեսն մշակոյթի վերջին գիւլտերն մանրամասնօրէն քննել յետոյ, պրօֆ. Է. Բէթէ⁽¹⁰⁾ որ 40 տարի նուիրւած է հիմ-

(5) A. Unghed, Zeitschrift für Assyriologie neue Folge. I. (1924), pp. 133-140։

(7) F. Borh. Die Mitanni-Sprache. In Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegypt. Gesellschaft, 14րդ տարի, 1909, 1-2 պահեւ, էջք 123 յաջորդ։ Հարցին ճշմութիւնը տեսնել A. Götz. Kulturgeschichte des alten Orients. 1933, էջ 58-59, և ծանոթ. 6, էջ 188։

(8) A. Götz. Hethiter, Churriter und Assyrer. 1936, Oslo, էջ 108. հմտ. նաև Fr. Thureau d'angin, in Syria, 12րդ տարի (1931), էջ 234։

(9) Հիմնուած պատմական-աշխարհագրական յետադիմութիւնի վրայ, կը միանում Պրօֆ. Աստ. Խաչատրեանի և Ա. Գեղեցի, մերօրեւ Պրօֆ. Էյ. Դանաւապոլի զոյթը (մէկ) թէ խաղեր ընդէն երկրին մէջ, այլ եկան Արեւմուտքէ։ Թարգիլի պրօֆ. Լ. Հատապը յառաջ բերած է փաստը՝ ճիշտ իր պնդումը հակասող, բայց կը թաւորէ իր գիտակցիւ աչ իրողութեան։

(10) E. Beth. Troia, Mykene und Agamemnon. In Rheinische Museum für Philologie 80րդ հասար.

(2) Manis. No. 67 (sept. 1936), էջ 102-103. ծանօթութիւնք։

(3) Bedrich Hrozny, Archiv Orientalny, III (1931), էջ 286։

(4) Joh. Friedrich, Einführung ins Urartische..., 1933. Նախաբան, էջ III։

(5) H. Hübschmann, Armenische Grammatik, 1897, Սթրասպուրկ. Մաս V։

նապէս ուսումնասիրելու հոմերոս, կը գրէ հետեւեալը: «Այո՛, գեղեցիկ են կրեմէի պալատի գիւտերն, թէեւ ո՛չ մի կերպով աւելի գերազանց քան նախաստիական նմանօրինակ գիւտերն. սակայն խիստնջի պէս համար եւ խուլ են հին-հիւլէնական գիւտերն, անոնք չունին լիզու մեզ խօսիչու իրենց պատմութեան մասին, անոնք չունին յաւրակից գիր ու դպրութիւն մեզ տալու իրենց ժամանակն եւ աւանդութիւնն, ինչպէս ունին «բարբարոս» ժողովուրդներն Նեղոսէն մինչեւ Կովկաս լեռներ, եւ կիլիկիայէն մինչեւ Դիմա-էնտ» եւայլն: Այդ շատ ընդարձակ նիւթ է, թէեւ սերտօրէն կապ ունի այս գրութեան հետ: Այստեղ սահմանափակ է իմ նպատակը, այն է, ներկայացնել խալդ որոշ բառերի ստուգաբանութիւնը՝ հայ մատենագրական աւանդութեան լոյսերով, եւ կամ ինձ ծանօթ գաւառաբարբառներէ մէջ վերապրող հասկացողութիւններով:

Առանձնապէս ընտրած եմ յատկանիշական բառեր, ի նախապատրաստութիւն Ուրարտուի ընդարձակ պատմութեան եւ տեղագրութեան, որոնք պիտի ապացուցանեն հայկական գրաւոր աւանդութեան եզակի վաւերականութիւնը:

Եթէ մեր լեզուաբաններէն ընդունուին այս ստուգաբանութիւններն, անոնք պիտի սփռեն անակնկալ լոյսեր խալդ ժողովրդի ընկերական, կրօնական եւ զինուորական հասկացողութիւնների վրայ: Անոնք կարեւոր մասերն հաւատարմօրէն պահպանած է հայ հին պատմագրութեան եւ հայ ժողովրդական վէպն ու բանահիւսութիւնը:

Կարող է պատահիլ որ խալդ լեզուն կը բովանդակէ նաեւ հնդեւրոպական ծագում ունեցող բառեր: Ինչպէս պիտի տեսնենք Իրուգման, Մէյէ եւ այլ լեզուաբաններ հայերէն որոշ բառեր, ինչպէս օրինակ ամել, կը համարեն հնդեւրոպական արմատէ: Բանէն դուրս կուգայ որ ամել բայը մեզ եկած է խալդ լեզուէն: Յամենայն դէպ, Ուրարտուի պատմութեան գիտական ուսումնասիրութիւնը պիտի յարուցանէ մի շարք քննական խնդիրներ, որոնք սերտօրէն շաղ-

կապուած են հայ ազգի ցեղախօսական բազկացութեան եւ պատմական սկիզբների հետ:

Այս անգամ ընտրած եմ մի քանի բառեր միայն:

(11). ar - ni - ú - she, հայերէն առնագին, հաստատելու համար խալդական առնիուէ բառին նոյնացումն մեր դասական առնագինի հետ, նախ պէտք է ներկայացնել հայերէն բառը բնագրական հատուածներով՝ Նոր բառգիրքը (Վենետիկ, 1836, Ա. հատոր, էջ 307), բառը կը բացատրէ որպէս զինքն առն պատերազմողի: Մեր մատենագրութեան մէջ այդ ստույթները գրեթէ միշտ միացուած է առպագին բառին: Առաջինը, զեղոռ ունի հետեւեալ տեղիքը. «Բնի նորա (Տրդատ) առեալ զերկվարն, և զասպագինն նորին և զլուր զառնագինն առեալ կապեալ ի թիկունն . . . անցանէր ընդ գետն Եփրատ»⁽¹¹⁾: Յովհաննէս կաթողիկոս. « . . . ահադին իմն դղրդմամբ ճակատաբարտից ընդդէմ յարգարէին (Աշոտ և Վասակ Բագրատունիներ) և արիաբար առնաբար առնագինն ասպագին ի վերայ շահատակալք առ ի քթիցն ական վաղձաղակի հերձեալ ընդ մէջ զշողիրս ասպարափաղ առաջին բազմութեան ընդ կրունից դարձուցանէին . . . »⁽¹²⁾: Աւելի կամ պակաս բառերով կան նմանօրինակ տեղիք Մ. Որոնեացու և Թովմա Արծրունու մօտ: Ինչպէս պիտի տեսնենք ստորեւ վերոյիշեալ երկու մէջընթացներն, մանաւանդ Յովհաննէս կաթողիկոսը, լիապէս կը համապատասխանեն խալդական առնիուէ բառին: Հիւսիսային⁽¹³⁾ բառս կը զնէ ասպագին գլխի տակ եւ կը թարգմանէ Männerrüstung, gerüstet, լատ. մահնայնի համապատասխան Նոր բառգիրքի վերեւ նշանակեալ իմաստին:

Իր սկզբնական ընթերցումների մէջ Մէյս⁽¹⁴⁾ սովորաբար կը կարդայ ar-ni-hu-si-

(11) Աղաթ. ԺԺ - 202. տղ. Ղուկասեան, 1914, էջ 108:

(12) Յովհ. կաթ. տղ. Մ. Էմին, Մօսկուա, 1853, էջ 161:

(13) H. Hubschmann: Armenische Grammatik, էջ 108, no. 61. ասպագին գլխի տակ:

(14) A. H. Sayce. Journal of the Royal Asiatic Society. XIV. 1882, էջ 571 (no. 37, տղ 16, no. 38, տղ 3 և այլք):

(1931), էջ 222-224: Rheinisches Museum, Արևմուտքի գիտականութեան ամենապահպանողական պարբերաթիւնն է:

ni-da և կամ եղակի ուղղական ձեւն ar-ni-hu-si, և կը թարգմանէր citadel = միջնա-
բերդ կամ կողոպուտ: Սակայն իր ամենա-
վերջին փորձերի մէջ Սէյս⁽¹⁵⁾ համոզուե-
ցաւ որ սխալ էր իր առաջին թարգմանու-
թիւնը եւ փոխեց բառին իմաստը՝ լրբեւ
նուանում = conquest:

Նորագոյն ուսումնասիրողներ այժմ կը
թուին մերձեցած լինիլ բառի բուն իմաս-
տին: Վրացի գիտնական Մ. Մերեթելի⁽¹⁶⁾
բառը կարգաց ուղիղ, այսինքն ar-ni-ú-she,
բայց թարգմանութիւնը այնքան յաջող չէր:
Այժմ Եօհ. Յիրդրիս ներկայացուցած է
թէ՛ քերականական կազմութիւնը եւ թէ՛
բառին ուղիղ թարգմանութիւնը՝ համաձայն
հայ մատենագրական աւանդութեան:

Յիրդրիս⁽¹⁷⁾ քննելով Սարգիսի Գ.ի
(750—733 Ն. Ք.) մի արձանագրութիւնը
կը գրէ որ «Դեռ իլլիմակի չէր ընդգծելու
arniushinili (յաղնակի արմատ ածանցով) բա-
ռին նշանակութիւնը: Մի կողմէ բառս կը
նշանակէ թագաւորի ռազմական գործերն
(Kriegsstaten), միւս կողմէ՝ ըստ երեւոյթին՝
«արուեստական շէնքեր»:

Երկու տարի յետոյ Յիրդրիս⁽¹⁸⁾ ներ-
կայացուց հետեւեալը: Տալէ յետոյ Սէյսի
վերոյիշեալ տեղիքը եւ Մենչանինովի⁽¹⁹⁾
մեկնութիւնը, նա յառաջ բերած է Արգիտի-
սի արձանագրութեան պատկանեալ տո-
ղերը: Խալդի թագաւորը կը յարձակի Մանա
հրկրի վրայ, կը պատմէ իր յաղթութիւնն
և աւարը, ապա

Տող 40. —

Argishtishe alie Wāldia ishtinie

Արցիթիսի ասի ւանիւնի Խալդի Ած.ոյ անդ (?)

(15) A. H. Sayce. I. R. A. S. 1929, էջ 307
(no. 94, տող 52 հալլէ):

(16) M. V. Tseretheli. Die Neuen haldischen
Inschriften König Sardus von Urartu. Ի Sitzung-
berichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften:
Phil.-hist. klasse. 1928. A. տող 29, B. տող
54, հալլէ:

(17) Joh. Friedrich: Zeitschrift für Assyriologie
Neue Folge VI. (1931), էջ 284. Ծանօթ 3:

(18) Joh. Friedrich. Einführung ins Urartäische.
Ի Mitteilungen der Vorderas.-Aegypt. Gesellschaft.
1933. Գ. պրակ, էջ 55:

(19) I. Mesbchaninov. Khaldovenii. 1927. Բա-
գու, էջ 255:

Տող 41. —

inanili arniushinili I mu za-adubi

Այս գործ (?) մէկ տարում կատարեցի:

Ապա իր մեկնաբանութեան մէջ Յիր-
դրիս⁽²⁰⁾ բացատրելէ յետոյ Խալդիի առ-
նիւնդիմիկի ոճին քերականական առանձնա-
յատկութիւնը կ'աւելցնէ որ օտոժամաբար
և ժօտաւորապէս բառը կը նշանակէ գործ,
արտք:

Պէտք է նկատել որ վերոյիշեալ գիտ-
նականներէն ոչ մէկը ծանօթ է հայ մատե-
նագրական աւանդութեանց եւ կամ լեզ-
ուն. այդու հանդերձ Սէյս (նուանում) եւ
Յիրդրիս (գործ, արտք) միասնաբար կուտան
բառին մերձաւոր իմաստը:

Խալդի առնիւնդէ գոյականը, հաւանա-
բար հաւաքական մի անուն, կը յոյնացնեմ
մեր առնալեմ բառին հետ, որ կը նշանակէ
հերոսական ռազմական սխրագործութիւն,
ճիշտ ինչպէս կը նկարագրէ Յովհաննէս կա-
թողիկոսը:

Արգիշտի Առաջինի ռազմական սխրա-
գործութիւններն խալդ լեզուով Մանա եր-
կրին մէջ եւ Ասորեստանցւոց դէմ կար-
ծեալ լինիլ գրական նախատրպը Աշուտ և Վա-
սակ Բագրատունիներէ սխրագործութեան:

(15) a - sha - a - zi - e, հայերէն ազաթ (?)
Խալդ լեզուի ամենամութ բառերէն մէկն է
այս ազալիի ձայնային նշուածը՝ շրջապատ-
ուած նոյնպիսի դժուարին ու անհասկնալի
անծանօթ բառերէ:

Նախ պէտք է ներկայացնել բառին պատ-
մութիւնը: Գոնէ ցարդ ազալիի բառը գուրս
եկած է երկու տարբեր տողերի մէջ մի-
միայն Մենուայի արձանագրութեան մէջ ի
Դայար⁽²¹⁾, այլապէս կոչուած Եաղլի-տալը:

(20) Friedrich. ըստ վերին, էջ 59:

(21) C. F. Lehmann-Haupt: Corpus Inscriptionum
Chaldirum. Textband, I. (1928), էջ 51-52, ուր
գիտեղուած է Մենուայի այդ արձանագրութեան
լիակատար արտագրութիւնը: Իսկ սեպագրու-
թիւնն եւ անոր դիրքը, տեսնել Armenien Einst
und Jetzt. Vol. II. II. (1931), էջ 778, Հարկ
տեսնեմ աւելցնելու որ Լէյման-Հաւսպտ այդ
որբավայրին կը կիրարկէ էէէ-Դիլան նախա-
կան անունը, մինչդեռ հայ բնիկներն Խորէլէզ
կ'անուանեն, ի յիշատակ Ս. Գէորգիին: Այդպիսի
անպատկառ ապօրինական շատ կան անոր մօտ:

Արածանու վերին հովտին մէջ ի Բագրեանդ, Մանազքերդին մօտ 10 մղոն հիւսիս-արեւմուտք։ Յատկապէս կոփուած և ողորկուած մի բարձր ժայռի վրայ՝ բաղկացած կապոյտ-կանաչագոյն գլուխաւ, Մեհուա արծանագրած է իր ամենաճոխ յաղթանակներէն մէկը։ Սա է նաեւ ամենալաւ եւ ամբողջապէս անվթար խալի սեպագրութեան նմուշը։

Յալի պատմագրութեան բառամթերքի ամենէն ռազմական ոճերով Մեհուա կը պատմէ իր արշաւանքը Ճայոց երկրի Ուտուպուրիին թագաւորին դէմ, անոր նուաճումն և բազմատեսակ տուրքերի զանձումն՝ ընդ որս եւ ոսկի եւ արծաթ։

Սակայն Մեհուալի այդ 36 տողեայ արծանագրութեան մէջ կան բազմաթիւ բառեր և նշանիսկ մի ամբողջ տող որոնք ցարդ կը մնան բոլորովին անմեկնելի։

Մօրթման⁽²²⁾ եղաւ առաջինը եղծելու այդ արծանագրութիւնը՝ ի հարկէ հանդերձ ոկզմական անխուսափելի սխալներով։ Նա այդ բառը կը կարդայ a-sa-a-zi-e (տես աղբր, էջ 514, տող 21, եւ մեկնաբանութիւն՝ տողք 545-546) և բաղդատական-լեզուաբանական մի քննութիւնէ յետոյ բառը կը նշանցնէ հայերէն տարծել բային հետ։

Սէյս⁽²³⁾ որ զխաւորապէս օգտուած է Մօրթմանի վերոյիշեալ գործերէն եւ Մ. Գիւլյանի վերծանումներէն, 1882ին հրատարակեց մի շատ աւելի ուղիւղ ընթերցում, և ըստ երեւոյթի՝ աւելի բանաւոր մի թարգմանութիւն։ Դժբախտաբար ձեռքիս տակ չունիմ Հայր Սանդալեանի աշխատութիւնը՝ անկէ եւս օգտուելու համար։ Բառի դժուարութիւնը կը կայանայ ոչ միայն առնոր նշանակութիւնը ճշտելուն՝ այլ եւ յաւջորդ տողի առաջին բառի հետ անոր ունեցած հաւանական քերականական յարաբերութիւնը որոշելուն մէջ։

ԱՐԾԱԿ ՍՍՅՐԱՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺԻՆ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԵՃԱԿԸ

Կը շարունակէ դէպի բարեւոյն իր բեականոն ընթացքը. բժիշկը մասնակի կեպով երկիցս բացաւ զանէ փաթոյթին սրբունքին՝ վիրաւորուած կեանքուն համապատասխանող կեանքը եւ հաստատեց ոսկիին ամրապնդուած ըլլալը։ Հաւանաբար, երկու կամ երեք շաբաթ յետոյ, Սրբաւան Հայրը պիտի կարենայ Աստուծով իջնել անկողինէն, որ է այսօր (29 Յունվ.) քառասուն օրեւ ի վեր։ Ցաւերն անհետացած են բոլորովին. ջերմութիւնը գրեթէ բնականոն է, բարձրացած չլուրով աւելի քան 37 սասիմանը։ Միակ նեղութիւնն է ձանձուրութիւնը անցուց, որուն սակայն բացուրեամբ կը յաղթահարէ, քնքեցունով, փոքր ի քսեք պատեօնական պարագումներով եւ գրելով։ Ընկալման դուրքեան մէջ է որ գրեց «Սիւն»ի Յունուարի եւ Փետրուարի խմբագրականները եւ իրմէ ստորագրած ուրիշ գրութիւններ։

Միաբան շարունակ կ'այցելեն. համակրական արտայայտութիւնք կը շարունակուին ամէն կողմէ. Լասիցաց պատրիարքը, միւս հոգեւոր պետք եւ միաբանութիւններ դարձեալ այցելեցին. երեսուցիս կ'առավարչէ՝ Մր. Քիզրոյ, որ քանիցս փոխանորդ էր դուրեւած, իմէն անձամբ եւս այցելեց, նոյնպէս հիւպատոսներէն ոմանք, մեր մամուրին առիթ։ Արշասահմանէն, միջեւ Սմերիկայէն եւ Հնդկաստանէն եւս, հասած են ցաւակցական եւ բարեմաղթական հեռագիրներ եւ նամակներ։ Առաջին հեռագրողը եղաւ Արմենակ Պէյ Կամարուսկան՝ Նիսիցայէն, ապա բարեսուր Դաւուտ Պէյ Կիլիկիէն Բարիզէն, երկիցս. Բարեգործականի կեդրոնը, Տիգրան Կամարուսկան, Արակ Չօպուեան, Տիկիին Քեօկեան՝ Նիսէն, Ասորոց կաթողիկոսը՝ Համայէն, Ղաթինբու Պատրիարք՝ Գանիբէն, Գարեգին Արքեպ. Նիւ Եօթէն, Բրոժ. Աղոնք, Հ. Ակիսեան՝ Վիեննայէն, Տ. Վառսապուրի Սրբաւան, Բանամայից դասը եւ Նիկեղեցու Հոգաբարձութիւնը՝ Բարիզէն, եւ քանի մը հարիւր ուրիշներ, սահմանակից եւ հեռահամայն երկիրներէ։ Շաբաթ մը առաջ հասաւ նոյնպէս Ամենայն Հայոց Վեհ. Ս. Հայրապետին հեռագիրը, որով Ն. Ս. Օմուրիւնը իր վրդովմունքը կը յայտնէ եւ մաղթամներ կ'ընէր, եւ կը հաղորդէր քի Միաբանութեան հանդերձ բժշկութեան աղորմներ քառ եւ Ս. Ելմիածնի Մայր Տաճարին մէջ։

(22) A. D. Mordtmann: Entzifferung und Erklärung der armenischen Keilschriften vom Van und der Umgegend. In Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft. XXXI. (1872), էջք 544-546.

(23) A. H. Sayce: Journal of the Royal Asiatic Society XIV (1882), no. 30, էջք 540-43.

ԱՄՍԱՆՈՐ. — Ըստ Հին Տումարի (Ֆուռուար 13ին Ն. Տ.) տարալիերձին, երեկոցեան ժամերգութենէն ետքը, ամբողջ միաբանութիւնը, վարդապետները, արկղաւագունքը, յախտաւոր եղբարքը և ժառ. Սանտեքը, ուսուցիչը, դիւանի պաշտօնեայքը, գլխաւորութեամբ Տ. Մեսրոպ Արքեպս.ի, պատրարքարանի զարկէնք եւան, ուր Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Արքեպս. յանուն Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ընդունեց ամբողջ միաբանութեան շնորհաւորութիւնները: Նորին Սրբազանութիւնը, յետ Նոր Տարւոյ սեմին պատշաճ խորհրդածութեանց և յորդորներու և Արքապան Պատրիարք Հօր շուտափոյթ ապագինման համար մայրխանքներու, բաշխեց Նոր Տարուան աւանդական նուէրը, 1938 տարւոյ Օրացոյցները:

— Ամանորի լուսնալու երեկոյին, ժառ. Վարժապետի մէջ տարբուեցաւ կողանդի շատ զուարթ երեկոյթ մը, ի ներկայութեան ուսուցչական մարմինի և աշակերտութեան. եղան ուղեբժնիք աշակերտութիւնէն տեղւորութեան և ուսուցչութեան, և տեղւորութիւնէն աշակերտութեան: Երգութեան երգեր, եղան զուարճալի արտասանութիւններ, խաղեր, անահկալիներ, կաշիք, կաշիք:

Ամանորի առաւօտուն, հանդիսաւորապէս պատարապեց և ջարդեց Տ. Արտաւազը Արքեպս., բնարան առնելով «Արեւուն կացէ՛ք, յամենայն ժամ աղօթա արարէ՛ք» աւետարանական յորդորը: Զինուորք մը տրուած հրամանին նմանացաւ խօսքը, քրիստոնէաներ ևս հոգեւոր զինուոր լինելով պարտին հնազանդիլ այն պատուէրին: Թորոքեց արկնութիւն կեանքի ամէն մարդի մէջ: Յետ միջոցի ժամը 3ին Սրբազան Արքեպս. կողմաներ, Տնօրէն խորհրդի անդամներ և ուսուցչական կազմը, Ամանորի առթիւ շնորհաւորական այցելութիւն մը տուան ժառ. Վարժապետ, աշակերտութիւնը ժառանգաւորք ջարդելով առաջնորդեց այցելուները վարժարանի մեծ սրահը որ շատ ճաշակով զարդարուած էր կաղանդի առթիւ, եւ ուր Տիրապետ Ժիրայր Սրկ. Ընծայարանի եւ Վարժապետի աշակերտութեան կողմէ կորպաց խնամած ուղերձ մը, Նոր Տարւոյ սեմին վրայ, պատշաճ խորհրդածութիւններէ վերջ կը յայտնէր ամբողջ աշակերտութեան երախտագործական եւ որդիական սիրալիք զգացումները Նորին Ամենապատուութեան, և վանական վարդապետին: Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան, յանուն Ս. Պատրիարք Հօր և Տնօրէն Ժողովի, իր պոնտփութիւնը յայտնեց արտաշատուած ազնիւ զգացմանց համար, և յորդորեց աշակերտները որ գիտանէ ժամանակին յարգը եւ աղէկ գործածեն զայն: Երգուեցաւ Նորին Ամենապատուութեան ձօնուած «Վեր, վեր, ուրախ մեր ճակատներ վայրահալ՝ մայրթեպը, եւ վեր Սրբազան Պատրիարք Հօր ապագինման համար բարեմաղլութիւնները:

Երեկոցեան Սրբոց Թարգմանչաց Վարժապետի կողմէ արուեցաւ Ամանորի առթիւ փոքրիկ հանդես մը, ուր փութակացած էին ծնողներ և ժողովուրդեան բազմութիւն մը, վայելիլու համար իրենց փոքրիկներու: Ամանորի հանդեսը, եղան ման-

կական արտասանութիւններ, պարեր, մարզանքներ, կենդանի պատկերներ և ներկայացումներ:

ԾՆՈՒՆԴ. — Ս. Ծննդեան տօնն այ վաղանշական սովորութեան համաձայն, պատշաճ հանդիսաւորութեամբ տօնուեցաւ Փրկչի ծննդեան պատմութեան վայրին վրայ:

Ծննդեան նախօրեակին — ճրագալոյցին — կէսօրէն առաջ ժամը 9ին ամբողջ միաբանութիւնը զլիսաւորութեամբ Տ. Մեսրոպ և Տ. Արտաւազը Արքեպս.իկողմաներու, ուր ինքնաշարժեղ ժանր և հանդիսաւոր գնացելով Աթլիկէմ ուղեւորեցաւ: Ինքնաշարժեղութեամբ թափօրին առջիւղէն կ'ընկնէին «մօթօրապէր» շաւոր անդկոյացի երկու սպաններ եւ տեղացի հայոց պառուտական խումբին պետերը՝ հեծելանելով:

Ս. Եղիշայի բարձունքին — կէս ճամբան Աթլիկէմի և Երուսաղէմի միջև — թափօրը կանգ առաւ պահ մը, ընդունելու համար շնորհաւորութիւնները Աթլիկէմի ջաղացապետարանի ներկայացուցիչներու և հայ, յոյն և լատին հասարակութեանց մոլ խորհուրդին, որոնք, ըստ սովորութեան մինչև կէս ճամբան զիմաւորութեան կողման ծննդեան պաշտօնական երթերուն: Աթլիկէմի առջև անդկոյացի յառաջընթաց սպաններ փոխանակուեցան տեղացի 5 ձիււոր զինուորներով, որոնց երկուքը չընթացուցին հանդիսապետ Սրբազաններուն ինքնաշարժը, իսկ երեքը թափօրին զուխը անցան:

Ծննդեան երեկոցւոյ հիմաւորք տաճարի ընդարձակ հրապարակին վրայ կազմուեցաւ թափօրը, որուն կը մասնակցէին Աթլիկէմի և կառավարչը, ջաղացապետը, ոստիկանապետը և այլ պետական բարձրատիւնան անձնաւորութիւններ: Միւսը անձրիկ մը տակ, մինչ զուարթ և աւետաւոր կը զօղանշէին հայկական նորակառույց կաթողիկէի զանգակները, թափօրը թորհուրդ մեծը հնչեցնելով մատուցործեց Տաճարին ներս և բարձրաւան մեր վանքը, ուր հանդիսապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան առաջին անգամ ըլլալով աւետեց ամէնքին Փրկչի ծննդեան Աւետիւնը: Թափօրէն ետքը՝ պետական անձնիք պատուաւորուեցան վանքի Տեսչարանին մէջ:

Ժամը մէկին, Ծննդեան կեկեղեցիի հիմաւորք զանկիւնին մէջէն շրջապիտաով եւ անդիսաւոր թափօրով էլք կատարուեցաւ Ս. Այլը, ուր միաբանութիւնը և այլա ժողովուրդը կատարեց իր ուխտը: Անկէ ետք պիտաւ Ծննդեան ծրագրուող պաշտամունքը որ տեւեց մինչև երեկոցեան ժամը վեց: Ծրագրալոյցի պատարալիկ երգեցին, շատ զմայլելի կերպով, Թարգմանչաց Վարժապետի աշակերտներուն շօկուած փաքիկներու երգիչ խումբը զեկաւարդութեամբ երաժիշտ Տ. Պապկ Սրբապետի, որ յատուկ աշխատանք թափած էր տպուորիչ և շինիչ զարմնելու համար Ծննդեան երգեցողութիւնները:

Գիշերուան ժամը 9.30էն մինչև լոյս, առաւօտեան ժամը 6, կատարուեցան Ծննդեան պաշտամունքը, հանդերձ երկու պատարապետներով: «Տէր յերկնից»-ին, վարդապետը և զպիրք Ս. Այ-

ըր իշան, ուր կատարուեցաւ առաւօտեան ժամարութեան այն մասը որ ռասիոյի միջոցաւ ցրուեցաւ ամենուրեք, Ննիգիան Աւետարանի մէջ մասին ընթերցումն ետք թաղականաց վարձարանի փոքրիկները, սանդղակներու վրայ կենցած, դանկ և անուշ ձայնով երգեցին «Փառք ի բարձունքդ, որ այդ միաստուեր և կանխեղենու ուսումնաւորը ու մանրու ուղղապետներով խորհրդաւորուած Այրին մէջ, հերշտակային էր պարագլուխ: Կարծես զիրտոյն կրկնուեցաւ այն պահը, երբ տոյն երգը առաջին անգամ հնչուեցաւ ի լուր աշխարհի երկնային անիւղներու կողմէ: Փառք ի բարձունքդ երկրորդ մասը երգեցին ժառանգաւորաց սանիւր և Սարկաւազներ: Ապա եղաւ նախկինցաւ «Վայր Սուրբ քանդելի լուսնային» քարոզը: Ս. Աթոռոյ Սարկաւազաց բերնով ամբողջ աշխարհը բարձանէ էր որ իր բարձրամար առ տոս Տիրամօր երբ անուշ էր երգէին Արայն» վասն մեր գաւ: Ի ի՞նչ գմարմնացեալ Աստուծ: Ձի լուսնցին պատկերով: Դադարեցին յաւակմանէ թմամեաց, քննեցին սեւ եւ արարարքին ի յերկի, ապաշմէ: Վստբը Աստուածէն ետքը, ժամերգութեան սովորական ընթացքէն փոքր ինչ չեղումով, կ'երգուէր Խորհուրդ Մեծ շարակամը և «Այսօր ես եւ Սուրբ Մեծնգեան տալով: Այրին ցածուկ ձեղունը կը թնդար երբ ղոյրէք լիաբերան կը գոչէին «Քրիստոս ծնաւ եւ յայնմեաց: Ապա Տ. Մեհրոպ Սրբազան ձայնաւ փութիւն առչէ, կարգադ հանուր Հայուսթեան ուղղուած պատգամ մը:— Դատիոյի փոքրիկ մեքենայ մը գրուած էր Հիւստանացիին մէջ, Ս. Պատրիարք չորս տնեանէր, ուսկից Ս. Ամնապատուութիւնը փոխկերպով հոգիխառնուած էր իր Միաբանութեան հետ, այս խորհրդաւոր պատուէ:

Անիւթիպէս ետքը կատարուեցաւ գիշերային խորանայն պատարագը: Զբօրնեաց արարողութենէն առաջ Տ. Մեհրոպ Արքեպս. քարոզեց ճեղայք երթեցուց մինչև ցրեթղեկէմ, և տեսցուց ղի՛նէ՛ք ի բանն այս որ եղև մեզ քնարանով, նկարագրեց հովուաց երկրպագութիւնը և յորդորեց ներկայ հաստացեալները որ հովուաց նման կենեցուր և մաքուր հաստաբով մանեն Ս. Այրը և երկրպագեն Մանուկ Յիսուսին:

Զբօրնեաց արարողութիւնը կատարեց շատ տաղանդաւոր իրարով Տ. Արտաւազդ Արքեպս. որ Միաբանութեան հետ միասին հսկեց ամբողջ գիշերը, իր մասնակցութիւնը բերելով Ննիգեան գիշերուան այս մեծաշախարհի արարողութեանց ի՛նչ ի՛րեն հանդիսագլուխ և ի՛նչ ի՛րեն մասնակից: Առաւօտեան ղէմ, մատուցուեցաւ Ննիգեան եպիսկոպոսական հանդիսատես Ս. Պատարագը, Ս. Այրին վրայ: Պատարագը Տ. Մեհրոպ Արքեպս. Հովհանակ օրուան աննպաստ եղանակին, և անընդատ անմըկին, ժողովուրդի պատկառելի բազմութիւն մը փոխեցաւ իր թիթղեկէմ, մընուեց իր իսկ պատմական վայրին վրայ տօնախմբելու բարեպաշտիկ զգացումով, երեք պատարագներու և հաւատացեալները զուեղաւորուելու Ս. Սիւնաին հաղորդուելու համար Փրկիչ Մարմնոյ և Արեան խորհուրդին:

Առաւօտեան ժամը 8.30ին ինքնաշարժներու

նոյն թափօրով և նոյն շքով վերադարձաւ Միաբանութիւնը երեսուղէմ և միանալով հոս մնացած եղբարց հետ, «Խորհուրդ մեծ» եղանակելով պատրիարքարանի ելաւ, ուր Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Վերտիկ Արքեպս. յանուն Ամեն. Ս. Պատրիարք չորս ընդհանր զանուէր: Տ. Մեհրոպ Արքեպս. հակիրճ քանի մը խօսքերով աւետեց Ս. Ննիգեան աւետար զոր կը բերէր Ս. Այրէն: Ննիգեան տունին առթիւ՝ Երեսուղիէն մէջ ևս, ձրագալոյցին հանդիսիւ. ա. պատարագ մատուցուած էր Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ և Ննիգեան առաւօտուն, գիշերուան մինչաղով կատարուած էր Ննիգեան արարողութիւնը ի Ս. Յակոբ: Պատարագած էր ըստ ընկալեալ օրովութեան, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիի տեսուչը, Տ. Վահան Վրդ. քարոզած՝ Տ. Տիրան Վրդ.:

Եմնիքան Մեծ եղգին Մայր Ճանարի մէջ պատարագեց՝ ըստ օրվորութեան՝ վանուցս Աւագ թաղամանը՝ Տ. Յուսիկ Վրդ.: Գարողեց Տ. Վիւրդ Վրդ. օրուան խորհուրդի — հոգւոյ անմահութեան — մասին, ներկայացուց զայն իբրև մէկը մարդկային աղօլի ամենէն անարիկ յոյսերէն: Թիսուս իր խօսքով, իր գործքով և մանաւանդ իր կենեցով հաստատեց անոր ստուգութիւնը:

Միաբանութիւնը, սարկաւազներն ու աշակերտներն այս երկու օրուան մէջ խումբ առ խումբ այցելեցին Ս. Պատարագ չորս, և իր խորհուրդին վրայ, երգեցին Խորհուրդ մեծ, Այսօր ձայնն հարբաւան, «Ով զարմանալի և Փառք ի բարձունքդ»:

— Տ. Շնորհք Վրդ., ամսոյ 22ին, Ննիգեան տունին առթիւ, Գաղա մկնեցաւ հաղորդելու եւ հոգեորակց միկիթարելու տեղուն փոքրթիւն հայուրիւնը: — Ընդամենը 20 հոգի, բազմացած 2 ընտանիքէ և 9 հայ ներքուէ, որոնք կը ծառայէին Շ. Մ. Ս. իր հոգիական հիւանդանոցին մէջ: — Վերադարձաւ ամսոյ 25ին:

Քրիստոսի Ննիգեան Ութօրէքին — Թլիսառութեան եւ Անուանակոյտեան օգին — Հըրաշախառնով հանդիսաւոր մուտք գործուեցաւ Ս. Յարութեան Տանարը, և Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Քրիստոսի Գերեզմանին վրայ: Պատարագի և կարճ առ ազուր քարոզ մը խօսեցաւ Տ. Արտաւազդ Արքեպս. «Գնացէ՛ք, ստուգեցէ՛ք վասն մանկանն բնարանով, գեղեցիկ կերպով հանգարեց ճերմանիկ հանապարհորդներուն — մօզերուն — երկրպագելու իւծը Հերովդէսի նենգաձէտ խորհուրդին հետ: Եւ այս օրուան խորհուրդ — Ննիգեան — շատ պատշաճ կերպով կայացրեց գրեթէ մանի խորհուրդին հետ. ցոյց տալով որ մարդու մը գերեզմանին վրայ իսկապէս կը հանդուստի — Պատարագի ետքը, Միաբանութիւնը թափօրով եւ Այս ի լուսոյ շարականի երգեցողութեամբ ուղղակի Պատրիարքարանի ելաւ, ուր կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյ տարեկան տօնինընդ հանդիսագլուխութեամբ Տ. Արտաւազդ Արքեպիսկոպոսի:

ՄԵՆԿՈՒՄ Տ. ԱՐԵԱՆԱԶԳ ԱՐԿԵՊՍ. Ի. —

Ննիգեան Ութօրէք յաջորդ օրն իսկ մեկնեցաւ

Հայէպի բաղմարդին առաջնորդ Տ. Արտաւազ Սրբեպոս. որ մեծապէս օգտակար հանդիսացաւ Ս. Աթոռոյս համար այս տոնական օրերուն:

Նորին Սրբաշնորհութիւնը մօ՛ճն օր անխափան կ'այցելէր հիւանդանոց Ս. Պատրիարք Հօր:

Արտաւազ Սրբաշնորհ Ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութեան հրաւերով երկու այցելութեմ էր վարժարանն և խօսած՝ աշակերտութեան. առաջին առթիւ՝ աշակերտաց կոչումին վերաբերան և պարտականութեանց մասին: Երկրորդ անգամին, Հայ եկեղեցւոյ և հայ ժողովուրդի ներկայ կացութեան մասին, ցոյց տալով թէ հակառակ ներկայ աննպաստ պայմաններուն հայ ժողովուրդը իր արտին մէջ միշտ վառ կը պահէ իր ազգին և եկեղեցիին սէրը. ապա մատնանշեց այն դերը որ կ'ուղևած է կատարել Երեսնամեայ իր ուսեալ վարժապետներով: Երրորդ անգամին Սրբաշնորհ տուած էր իր հրաժեշտը այցելութիւնը վարժարանն և աւանդած իր հայրական յորդորները և օրհնութիւնը:

Սրբաշնորհն ողջերթի ընկերացան մինչև Լիւզի կայարան Տ. Տրդատ, Տ. Պարգև և Ասաֆ Թարգման Տ. Յուսիկ վարժապետները:

ԲՆՄ ԵՆԿՂԵՑԻՈՅ. — Բացի Աւագ և Ծընեղեան տոներու առթիւ խօստուած քարոզներէն, Ս. Աթոռոյս զանազան եկեղեցիներու բնմարէն, քաղաքական կիրաւիներուն խօստուած են քարոզներ քրոյս համառօտութիւնը կը զինեց այստեղ:

✽ Յունուար 2, Կիր. — Ս. Յարութեան Տառարի հայոց վերնատան մէջ քարոզեց Տ. Հայրիկ վրդ. Վփարեանցիի և մաքառարի առակնի մասին — ցոյց տուաւ թէ ճշմարիտ աղօթքը ի՞նչ կայանար Աստուծոյ հանդէպ բռնուած յանձնադատան դիրքի մը մէջ այլ խոնարհ և խորունկ ինքնադատագրութեան մէջ:

✽ Յունուար 9, Կիր. — Ի Ս. Լընտակապետ քարոզեց Տ. Սերովբէ վրդ. սա բնաբանով. «Եւսաս Պետրոս, Արծաթ կամ ոսկի ոչ ունիմ, այլ զօր ունիմ տաց զեզ» (Գործ. Գ. 6) բացատրեց թէ կենեք օգտակար զարմենելու լուսադէս եւ զանազան ճալ կարենալու մէջ կը կայանայ. տալ զրամ, ատաւոր պաշար, միթիւրութիւն և մանաւանդ կրօնական ներշնչում. Անբարգաւաճ Աւագ տոներու Սուրբերու մասին, զանոնք ներկայացնելով լաւագոյն տիպարները, որոնք կը բացած են իրենց կենեքը ամբողջութեամբ ամալի փառս Աստուծոյ և յօգուտ իրենց նմաններուն:

✽ Յունուար 16, Կիր. — Ի Ս. Լընտակապետ քարոզեց Տ. Յուսիկ վրդ. «Որ անձն է ի ձեռն» եղիցի Ձեզ սպասաւոր» բնաբանով. պարզեց ստոյգ և իսկական մեծութեան իմաստը, որ երբեք չէր կայանար՝ փառք, պատիւի կամ քարձր պաշտօններու մէջ, այլ ուրիշներու ծառայելու և երկն նուաճումին մէջ, Եսին նուաճումը մեռք

կը բերուի խոնարհութեան առաքինութեան կիրաւիւմով, իսկ խոնարհութիւնը կը կայանայ անձին իսկական հանաչումին մէջ:

✽ Յունուար 23, Կիր. — Ի Ս. Յարութեան հայոց վերնատան մէջ քարոզեց Տ. Սիոն վրդ. «Ես եմ լոյս աշխարհի» բնաբանով. բացատրեց թէ ինչպէս որ արեւի լոյսը կենսեց կուտայ բընունեման, այնպէս ալ Յիսուսի լոյսը կենսեց կը շնորհէ հոգիներուն: Հայ աղղը աշխարհի լոյսը ընդունողներէն առաջիններէն եղաւ, որով կը բացաւ տոկալ այն ահաւոր տառապանքներուն որոնց մէջէն տնցաւ:

✽ Յունուար 30, Կիր. — Ի Ս. Յարութեան քարոզեց Տ. Սերովբէ վրդ. որ ներկայացուց Յիսուսի առաջին գործունէութիւնը ի նաղարէթ (Ղուկ. Գ. 14), ու բացատրեց թէ Յիսուսի անձին հայաքը և ուսուցման աստուածային հանգամանքը մարդու մէջ կը ստեղծեն ճշմարտութեան և բարոյականի զգացումն ու զիտակցութիւնը. սակայն յաճախ մարդկային նկատումներ և հաւարակ զգացումներ արգելեց կըլլան զանոնք ընդունելու և գործադրելու:

ՊԱՇՏՈՍԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՔ.

Յունուար 1ին, Եւրոպացւոց Նոր Տարին առթիւ, Ս. Պատրիարք Հայրը, շնորհաւորական քարոզը զրկեց Բարձր Գոմիսէրին և այլ պետական բարձրաստիճան անձանց և օտար տէրութեանց հիւսպատուներու և զեպպաններու:

✽ Յունուար 14ին, ըստ Հին Տօմարի մեր Նոր Տարին առթիւ, Պատրիարքարան շնորհաւորական այցի եկան Բարձր Գոմիսէրութեան կողմէ՝ Ռուհի Պէյ և Բարձր Գոմիսէրի անձնական թիկնապահը, հիւսպատուներ և պիտական այլ բարձրաստիճան պաշտօնատարներ:

✽ Յունուար 20ին, մեր Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ, Պատրիարքարան շնորհաւորական այցելութեան եկան Ֆրանչիսկեանց Կրկագոսի փոխանորդը 7 ընկերացող վարդապետներով, Լաւտինաց պատրիարքարանի փոխանորդ Եպիսկոպոսը իր հետևորդներով, Մարոններու, Յոյն և Հայ կաթողիկոսներու մեծաւորները, Իսու և Անկլիքան Եպիսկոպոսները, մեզի հետևորդ Ղապի, Ասորի և Հայպէշ միաբանութիւններ՝ իրենց մեծաւորներով, և ի վերջը Յունաց փոխանորդը՝ Սինդոկական Եպիսկոպոսներով և վարդապետներով, զորս ընդունեց Լուսաբարապետ Տ. Սեբեդա Սրբեպոս. Տ. Արտաւազ Սրբեպոսի հետ, շրջապատուած վարժապետներէ:

ԺԱՄԱՆՈՒՄ. — Յունուար 26ին վերադարձաւ Ժառ. վարժարանի անգլիկէրէնի ուսուցիչ Գանդինիոս Պրիմնէ, որ արձակուրդով Ամենիկա մեկնած էր 7 ամիսներ առաջ: